

२६००

2560

NARMAD VIRAH.

IN MEMORY OF

KAVINARMADASHANKER. L.

BY

Kashishanker Mulshanker Dave.

PETLAD.

1886 A. D.

($\frac{1}{2}$ M. COPIES.)

(*All Rights reserved.*)

AHMEDABAD.

Printed at the United Printing Press.

Price six Annas.

૨૮૭૦

નર્મદ વિરહ.

કવિરાજ નર્મદાશંકરના સ્મરણાર્થે.

રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર.

કાશીશંકર વિ. મુળશંકર દવે.

શ્રી પેટલાદ.

ગીતિ,

નર્મદ વિરહ લખ્યો આ, કારણ નર્મદ અધીક ઉપકારી;
પ્યાર ધરીને વાંચો, કવિ સ્મરણાર્થે શુશીલ નર નારી.

(સર્વ હક સ્વાધિન)

અમદાવાદ.

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રિન્ટીંગ અને
નર્ગ એન્ડ કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

સન ૧૮૮૬

સંવત ૧૯૪૨

મુદ્રય છ આના.

સુચના.

આર્યભૂમિના વીરપુરૂષો એક પછી એક એમ ભૂમિના કુર્બાગ્યે નાશવંત થતા જાય છે. સન ૧૮૮૬ ફેબ્રુઆરીની પચીસમીનો દિવસ રે ! જે દિવસે સરસ્વતીનો પ્રિય ગુરુવાર હતો તે દિવસે આર્યભૂમિના મહાન વીર કવિરાજ નર્મદા-શંકરે આ માયાથી ધેરાપલી કુનિયાં છોડી પરલોકે ગમન કર્યું છે. એઓના એકાએક મરણથી આર્યભૂમિને બારે હાણ થઈ છે. આર્યભૂમિના વીરપુરૂષોની સંખ્યા ઘણી નાની છે, માટે આપણે તેઓની ઘણી દરકાર રાખવી જોઈએ. દરકાર ન રાખીએ અને સ્વદેશના ઉત્કર્ષના આશા રાખવી નિષ્ફળ છે. એવા મહાન પુરૂષો પાછળતો ઘણું ઘણું થવું જોઈએ, પણ હજી તો જે થયું છે તે સાધારણ છે.

સ્વદેશીઓ જાણેછે કે સ્વદેશના ઉદય માટે વીરપુરૂષોની જરૂર છે. સ્વદેશમાં જેમ વીરપુરૂષો વધશે તેમ સ્વદેશના ચઢતી થશે. માટે મહાન વીરપુરૂષો માટે આપણાથી જેટલો શ્રમ થાય તેટલા શ્રમથી કાર્ય આદરવાનાં છે.

મારા શાણા આર્ય બાઈઓ ! તમે નર્મદનું નામ અમર કરવાને અવશ્ય અતિ મંથન કરો ! કવિરાજ નર્મદ જેવા બળવાન વીરપુરૂષો મળવા મુશ્કેલ છે, માટે મહા પુરૂષોની જેમ બને તેમ આપણે ગરજ મણવી જોઈએ.

આ લઘુ પુસ્તક લખવા મને વધારે અવકાશ વિદ્યાભ્યાસને લીધે મળ્યો નથી તેથી તેમાં ઘણી ખોડ પામી હશે તે પ્રિય વાંચનાર ક્ષમા કરશે અને સ્વદેશના વીર પુરૂષને માટે થએલો (એટલે સુગ્રંથ) સ્વિકારશે એવી ક્ષતિને આશય છે.

નર્મદ જેવા મહાન વીરો આર્યભૂમિના ઉછંગમાં રમે, પૃથ્વીમાં વિજય કરતા અજીત થઈ બમે, આર્યોનાં કષ્ટ

સંતાપ સમે, સદા આનંદાશ્ચર્યથી અમૃતરૂપી પ્રસાદ જમે
 અને નિર્ભય બની સ્વપ્રાસાદે વિલાસ યુક્ત થઈ આપ્પરે
 સુખવાસી ઈંદ્રના પ્રધાન નીમાય એટું હું મારી તોતલી
 વાણીથી પણ ખરો અંતઃકરણથી આ જગત કર્તા નિ-
 યંતા પ્રભુ પાસે માગી લઉં છું અને આ પુરતકને હું કવિ
 ચરિત અને નર્મદ વિરહ એવા બે ભાગમાં રચી મારી
 નાની પણ અમૂલ્ય લેખણ બંધ કરી સદાના ઉદ્યોગમાં મં-
 ડતાં અને ગુર્જર માતાની વધારે સેવા બજાવવાની આશા
 રાખતાં જય વાણી ઉચરૂ છઠી. વિજય શ્રી આર્યરંગ !

સ્થળ પેટલાદ.

૨૮-૭-૮૬

} દ્વે કાશીશંકર વિ. મુળશંકર.

॥ वीरेभ्यो नमस्करोमि. ॥

पंडितश्री गट्टलालजी घनश्यामजी शीघ्रकवि.

स्थળ મુંબઈ.

(શાર્દૂલ વિકીરિત).

શાણી શ્રી ગટ્ટલાલજી વીર તમે, આ આર્યભૂમાં વસ્યા,
 ડાહ્યાના તમ મિત્ર, મૂઠ હૃદયે સુસાન આપી હરયા.
 તે આજે ઉપકાર હાર પુલનો, સ્તાની બની આપતા,
 ભારે મંડિત નામ પુણ્ય અરથે, શિષ્યો સહુ જાપતા.
 છોજી શિષ્ય કવી હિતાર્ય મયતા, દાતા બક્ષા સ્તાનના,
 તેથી લાયક છો તમે જગતમાં, આજે ઘણા માનના;
 વિદ્યાવંત કીશોર દોર થકી છો, ને સ્મર્ણુ શક્તિ ધણી;
 એવી શક્તિ ન દેખું કોઈ જનમાં, આ આર્યભૂના મણી.
 દેખી આપ તણી છટા રસિકતા, મોહી પડ્યા માનવી,
 જીવો પંડિત દીર્ઘ આયુ ધરીને, આ આર્યભૂના રતી;
 ભારે મંડળીએ જીતી કવિ તમે, ખંતી બની સર્વદા,
 આપી સ્તાન સ્વદેશી લોક હૃદયે, કાપી કુડી આપદા.
 સંસ્કૃતે તમ છો પ્રવિણ અતિશે, કિંતી ધણી પામીયા,
 નાના બાળ યુવાન વૃદ્ધ હૃદયે, પંડીત શ્રી જામીયા;
 પ્રેમી ને વળી પુણ્યવાન તમ છો, દાતા બક્ષા સ્તાનના,
 આપે આ ઉપકાર આજ કરીયા, તે સત્ય છે ધ્યાનના;
 તેથી હું અરપણું કાવ્ય તમને, પ્રત્યક્ષ આ પ્રેમ છે,
 કાશીશંકર દેશ વીર નીરખી, અર્પેજ આ નેમ છે.

લી. શુભ વાંતિસત.

દેવે કાશીશંકર વિ. મુળશંકર.

સર મંગલદાસ નથુભાઈ.કે.સી. એસ. આઈ.

સ્થળ મુંબઈ.

(શાદુલ વિકીડિત.)

શાણા મંગલદાસ આજ કરીયું, માંગલ્ય આ દેશમાં,
જારે પુણ્ય કર્યો વસુ અરપાને, છો તેથિ સર્વેશમાં;
કન્યા કેળવણી તમે ચિત ધરી, ને વિત્ત આપ્યું ધણું,
આપે ઐપધ આપી દુખ હણિયું, ને દુઃખ દર્દી તણું.
આપો આ સરકાર ખુશ થઈને, ખીતાબ બૈદા વાહનો,
રટાર આવી ઇન્ડીયને વળી સરતણો, નાઈટ કમાન્ડરતણો;
એવા વીર તમે સ્વદેશ વસાયા, આ દેશ શોભાવીઓ,
મારો જીવ તમે ઉદાર બનાવે, આ વીર લોભાવીયો.

(ગીતિ.)

આર્યભૂમિના વીરછો, ધીરછો, શૂરછો, સદાય ધર્મોળા;
પુત્યદાત બહુ કરતા, તેથી અરપુંહું હું સુ કર્મોળા.
પ્રસરીછે તમ કીર્તિ, વિરતી* સાચો સદાય તમ પાસે;
કાશીશંકર અર્પે, સ્વયં તમને સુણીને એ આશે.
જુગ જુગ પામો ખ્યાતિ, જામો કિર્તી સદૈવ પ્રહ્લાન્ડે;
કવિજન મોટા નેથી, આપ અરિતો પ્રસિદ્ધિમાં નોડે.

લી. આપનો શુભેચ્છક.

દવે. કાશીશંકર વિ. બુળશંકર.

દિવાન બહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

સ્થળ વડોદરા.

(ઇંદ્રવિજય)

નર્મદવીરહ આ લખીયો પણ વીરગણી અરધું મણિભાઈ,
આપ સમાન વીરો નીરખી હરખી ખુશ થાઉ ભલા ગુણગાઈ.
આ દુનિઆમહિ હે મણિરાજ તમારી મુકિર્તિ કવીથી ગવાઈ,
આજ કવિ જનના મુલકે ફરતી મણિરાજ તમારી દુવાઈ.
કચ્છ વિશે વિચરી કર્યું નામ સ્વદેશ દિવાન અતિ સુખદાઈ,
હે મણિરાજ તમે નિતિમાન તમારી રિતી સઘળે વખણાઈ.
ભક્તમાં બહુ આફત દેખી તથાપિ ન ધૈર્ય તજ્યું મણિભાઈ,
આ વીર આ વીર દેશ શુભેચ્છક શ્રીજય શ્રીજય હે જશભાઈ.
શ્રી પટનાદ વિષે પ્રગટી દિપઓ મુજ દેશ મણીની નવાઈ,
જન્મ ભુમિતણું નામ કર્યું અતિ અંતરથી મુળથી બહુ આઈ.
આપના સોખતથી જન મૂઠ તણી અનિતીક્ષણ મધ્ય તળાઈ,
આપસુ તેજથી ગ્રાંખી પડી કવિ લોક તણી પણ ને રશન ધ,
સેવક આજ કરે વિનતી મણિરાજ મણિ ખુશીની ખુશ બાઈ.

ગીતિ.

જન્મ ભૂમિ ને મારી, તેની આપે વધારી છે ખ્યાતી;
તે માટે મુજ રસના, બંધ પડે ના મણિ ગુણ ગાતી.
વળી આશય ને આપ્યા, કરી દેશની તમે ધણી સેવા;
તે માટે તમ વીર છો, ધીરછો, શુરછો, સદૈવ મણિ દેવા.
કારણ હિંસાદિથી હું અરપૂછું લઘુ ગ્રંથ તમને;
શંકા દિલ ન લેશો, જોકે પુસ્તક લખ્યું કવિ ગમને.
જય જય જય બહુ થાજે, જયના ડંકા અઢો મુજ દેશે,
ફુંદુભી નાદ ગગડજે, કાશીશંકર 'તથાસ્તુ' ઝટ કહેશે.

લી. આર્યોદયાભિલાષી.

દયે કાશીશંકર વિ, ગુણશંકર,

કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ સી. આઈ.ઈ.

મનહર.

વઢવાણ ગામ વિષે કવિ દલપતરામ,
 પ્રગટી સ્વદેશ સુધારવાને પધારીયા;
 કાવ્યકળામાં નિપૂણ ધીમંત સુગુણ બર્યા,
 સ્વદેશના સુખ ભાગ એમણે વધારીયા;
 વિદ્યાનો પ્રસારો કરી સમર્થા જેણે શ્રીહરી,
 દેશી લોક જેણે નહી ચિત્તથી વિસારીયા;
 કવિ દલપતરામ રવિથી અતિ પ્રસિદ્ધ,
 આજ મેંતો ખરેખર મનથી વિચારીયા.
 રસીક રસીક કાવ્ય એમણે ધણું રચ્યુંછે.
 નામ છે સ્વદેશમાં વિશેષ ગુજરાતમાં;
 પ્રભુજીએ કૃપા કરી કવિરાજ બલા આપ્યા,
 પ્રખ્યાત થયા શ્રીમાળી બ્રાહ્મણની ન્યાતમાં.
 કમ્પેનીઅન ઓફ ઇન્ડિયન એમ્પાયરનો,
 વાહ શે ખિતાબ પામ્યા કવિજન જાતમાં;
 આપ ઉપકારી ધણા વીરજન આપખરા,
 અરપુ હું ગ્રંથ લખુ એજ રમણ વાતમાં.

દોહોરા.

હેત ધરીને હું વફુ, શાણા દલપતરામ;
 આપ કૃપાથી પૂર્ણ મેં, કર્યું વિરહનું કામ.
 બાકી શરમાતો ધણો, ધરતો ભાજ અપાર;
 આપ શીખામણ માનીને, હું જીત્યો નર નાર.
 જય જય દલપતરામના, જય જય નર્મદ નામ;
 જય જય જય હાવે યશે, કાશીશંકર કામ.

લી. પ્રેમાંકિત.

દેવે કાશીશંકર વિ. ગુજરાંકર.

રાવસાહેબે હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ.

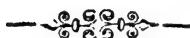
સ્થળ વડોદરા.

દોહરા.

અંત ધરી બાયક ખન્યા, યયા સાન સરદાર;
કેળવણીના કામથી, દિપાવીયો દરબાર.
ગ્રંથ રચ્યા ગુજરાતીમાં, મતીથી વાળી હદ;
જય જય જય જગમાં થળે, સત્ય વડુધું સદ્ય.
દીપાવીયો નીજ દેશને, એજ ધણો ઉપકાર;
માટે વીર તમે ખરા, આભારી નરનાર.
આપે ગુર્જર રાજમાં, જણાવીયો શુભ પંથ;
કાશીશંકર પ્રેમથી, અરપે આ નિજ ગ્રંથ.

હી. શુભાભિલાષી.

દેવે કાશીશંકર નિ. ગુણસંકર.

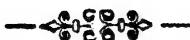

પ્રિયમિત્ર મોહનલાલ કહાંનદાસ.

ગીતિ.

મોહનલાલ તમે છો, મારા ઉપર અધીક ઉપકારી;
તે કોદી નવ બૂધું, હું છું આપનો સદાય આભારી. ૧

હી. આપનો સદાનો સુભેચ્છક. દેવ.

AWAKE.

Sons of Ind why sit ye idle ?
Wait ye for some Deva's aid ?
Buckle to be up and doing !
Nations by themselves are made.
Are ye serfs or are ye freemen
Ye that grovel in the shade ?
In your own hand rest the issues
By themselves are nations made.
We are taxed, what voice in spending
Have ye when the tax is paid
Up ! Protest ! Right triumphs over
Nations by themselves are made,
Yours the land, lives, are at stake, tho'
Not by you the cards are played.
Are you dumb ? speak up and claim
 them
By themselves are nations made.
What avail your wealth your learning ;
Empty titles, sordid trade
True self rule were worth them all
Nations by themselves are made.
Are ye dazed or are ye children,
Ye that crouch, supine afraid ?

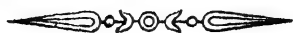
Will your childhood last for ever ?
 By themselves are nations made.
 Whispered murmurs darkly creeping
 Hidden worms beneath the glade
 Not by such shall wrong be righted
 By themselves are nations made.
 Do ye suffer ? Do ye feel
 Degradation ? undismayed
 Face and grapple with your wrongs
 By themselves are nations made.
 Ask no help from Heaven or hell
 In yourselves alone seek aid ;
 He that wills and dares has all
 Nations by themselves are made.
 Sons of Ind be up and doing,
 Let your course by none be stayed ;
 Lo, the Dawn is in the east
 By themselves are nations made.

Union

(The Beaver).

કવિ ચરિત.

આ પૃથ્વી ગોળાકાર છે, તેના વિશાળપણમાં જગત ભુતોની સ્થિતિ શોધી કાઢવા બુદ્ધિમાન પુરુષોએ અક્ષાંશ, રેષાંશ ધારેલાછે, તેમ આ નિરંતર કાળના યુગ, વર્ષ, માસ, વાર વિગેરે નામથી ભાગ પાડેલા છે. પવિત્ર તાપી નદી ઉપર આવેલું સુરત શહેર એક જોવાલાયક અને રમણીય દેખાવ આપનારું છે. તાપી નદીના જળથી તે શહેર જે એક વખતે ઘણુંજ વિશાળ હતું તેને વારંવાર હેરાનગતી પહોંચી છે. વળી આગના ભયંકર દેખાવો તેમાં ઘણીવાર દેખાતા અને હાલ પણ કોઈ કોઈ વખત દેવકોપથી દેખાયછે. આવાં જળ અને જ્વાળામુખી એ બે કારણને લીધે આ શહેર વારંવાર ભાગ્યું હતું, તથાપિ હાલ તે એક રણિઆમણું અને જોવાલાયક શહેર ગુજરાતમાં ત્રીજે નંબરે છે. “ભાગ્યું ભાગ્યું તોય ભર્ય” એ કહેવત પ્રમાણે આ શહેર જે અસલથી આબાદ હતું તે હાલપણ ઇંગ્રેજના નેજાની નીચે આવવાથી પુષ્ટિને પામ્યું છે. સુરત એ એક સૌંદર્યતાનો દેખાવછે. ઉત્તમ નાગરી ન્યાતથી અને મહામણિઓથી એ શહેરની પ્રખ્યાતી ઘણી વધીછે. કુદરતી બુદ્ધિને ખીલવનાર અને મણિ લોકોની સ્નેહ બુદ્ધિને પુષ્ટિ આપનાર તાપી નદીછે. આત્મા-રામ ભુખ્યશુ જેવા પ્રખ્યાત શ્રીમંતો એ શહેરમાં થયા હતા; શહેર ધનથી ભરપૂર હતું, ને હાલ દેશ સુકામલેતો હતું તેવુંને તેવુંજ છે. રાણીમાગ આદિ ખીજી જગાઓથી શહેર રમણીય લાગેછે; અરેબર કવિની કાવ્ય શક્તિનો

ખરો અનુભાવેશતો આ જગાએજ થવો યોગ્ય છે.

જે દેશોમાં રમણીય જગાઓ જેવીકે નદીઓ, પર્વતો, વિ-
શાળ તરની ઘટાઓ ઘણી હોય છે, તે દેશોમાં કાવ્ય શક્તિ
વાળા ઘણા માણસો મળી આવે છે. આપણા કાળીદાસ
Xકવિએ પાવાધઠના રમણીય દેખાવથી અને મહા દેવીના
પ્રસાદથી પોતાની કાવ્ય શક્તિને ખીલવી હતી. પ્રેમાનંદ ક-
વિએ વડોદરામાં આવેલા બહુચરાજી તરફના વિચિત્ર દે-
ખાવથી અને ગુરૂ વચનથી પોતાની જીદ્દિ ખીલવી હતી.
સારાંશ કે કાવ્યશક્તિ ને ખીલવનાર રમણીય પ્રદેશ છે.
કવિ નર્મદાશંકરે તાપી નદીના રમણીય દેખાવથી પોતાની
કાવ્યશક્તિને ખીલવી હતી. આ ઉપરથી સાબીત થાય છે
કે જે માણસને ઇશ્વર તરફથી કાવ્યશક્તિ બક્ષીસ મળે છે,
તેણે તે જીદ્દિ ખીલવવાને રમણીય પ્રદેશો જોવા એ એક
ઉત્તમ સાધન છે.

ઓ મારા પ્રિય આર્ય બંધુઓ ! આ ઉપરથી વળી
એમ પણ વિચાર આવે છે કે આ જગતમાં ઇશ્વરે કેવી
રસીકતા મૂકી છે ! રે વળી કેવા ભયો મનુષ્ય પ્રાણીને જા-
ગૃત રાખવાને મૂકેલા છે !

ઓ પરમેશ્વર ! અમે તને બહુ ખોજીએ છીએ પણ તું
અમારી, રે અદ્વય માણસ જાતની કસોટીમાં કદી આવ-
તો નથી; છુંતો પાસેજ, પણ જાણે અસંખ્ય યોજન દૂર
હોય એમ અદ્વય વિચારે જણાય છે. જ તારી અકળીત મા-

*રક્ષાલત્ત જેવા Xકાળીદાસ હીમાલય તરફના કોઈ ગા-
મના સ્વસ્થાની હશે; જોજ સંયોગથી પાવાગઢ આવતા હોય !

જે જગન્નાયક નવયં ચર્મ ચક્ષુષાતવ વિભૂતિ મુપ-
વીક્ષિતું શક્નુમઃ

યામાં કોઈપણ પ્રાણીથી કસાયા વિના રહેવાતું નથી. એ પ્રજા તારા આ ભવરૂપી નાટકમાં બાવી, અને મા-યાથી ઘેરાયલાં ભૂતોએ ભાગ લીધો છે; રે ઘણા વિચારે અમને અમારૂં કોમળ કાળજી રડાવી દે છે; રે વળી ઘણા વિચારે અમારૂં કોમળ કાળજી અમને આનંદના મહા-સાગરમાં ઝબકાડે છે. આહા શી લીલા! ઇશ્વર! તારી ખુબિતો ત્યારીજ છે !

જ્યારે કવિ જગતની રચનાના વિચારો વિષે હોય છે, ત્યારે અભાવના લોકો તેને ડહાપણ રહીત, નિતિશૂન્ય, અને વાણ વાળો ધારે છે, પણ તેમાં તેમની ભલ છે. રે આર્થ બંધુઓ ! તમે કવિને અલ્પ પુરૂષ ન ધારો, તેતો મહાપુરૂષ છે. પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથીજ જણાય છે, તેવી રીતે ખરા અનુભવી ઓળખનારા કવિને નાનપણથીજ ઓળખી કાઢે છે. તે કવિ શાણો, અનુપમ અને નવરસનો ખરો જાણનારો છે. કવિ ચતુર છતાં અભાવના માણસો તેના વિચારી ચેહેરાથી તેને મૂઠ ધારે છે; રે પણ તેઓ જાણતા નથી કે કવિ જેવો ચતુર પૃથ્વીમાં બીજો મળવો મુશ્કેલ છે. ચતુર પુરૂષ સીવાય કવિતા લખાતીજ નથી. કવિ-ઓ કુદરતની છબીઓ ચિત્ર વિચિત્ર પાડે છે. આર્યોના મુભાગ્યે કવિરાજ નર્મદ પોતાની કાવ્યકળાને સુરતના રમણીયપણાને લીધે પૃથ્વી આપી હતી, અને તેથી તે આ-પણી ભારત ભૂમિમાં પ્રખ્યાત થયો છે.

સુરત શહેરમાં વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ દવે લાલશંકર પુરૂષોત્તમ રહેતા હતા, તેમને પણ કવિતા સાંભળ્યા ઉપર તો ઘણો પ્રેમ હતો. તેઓ સ્વભાવે શાન્ત અને ઉદ્યોગી પુરૂષ હતા. તેઓ પોતાની કિશોર વયથી આનંદી અને શાન્તના અભ્યાસી હતા. તેઓએ પોતાનો હાથ લખવા-

ના કામમાં સારો કેળવ્યો હતો અને તેઓ આખરે એક ઉદ્યોગી લહીયા થયા હતા. કેટલોક વખત સુરતની કચેરીમાં રહ્યા પછી તેઓ મુંબાઈ ગયા હતા. તેઓએ પોતાનો પ્રમાણિકપણનો ટેક મણું પર્યંત જાળવ્યો છે, તેથી તેમને જે માન આપીએ તે ઓછું છે. દેવે લાલશંકરના સુભાગ્ય બળે તેમને ઘેર એક મણિ, રે કોઈ દેવાંશી અવતાર થયો. સંવત્ ૧૮૮૬ના ભાદ્રપદ માસની સુદ દશમીનો દીવસ દેવે લાલશંકરને, સુરત શહેરના રહીશોને, ને વળી ઘણું કહેતાં આર્ય ભૂમિમાં વસતા સર્વ આર્ય આર્યાને માહા આનંદ સહીત કુંસાર રાંધવાનો હતો. કવિ રાજેન્દ્ર નર્મદનો જન્મ તે દીવસે શાંત પવનની લહેરોની વખતે થયો. કવિતાની કિર્તિરૂપી નર્મદ કવીશનો જન્મ સુરતની ભાગ્યવંત ભૂમિમાં થયો. ઓ ભાગ્યવંત જનેતા તારી સોહામણી કુખને ધન્ય છે! ઓ નાનીગવરી! જિમ કૌશલ્યાની કુખે રામચંદ્રે, રે વિષ્ણુ દેવે જન્મ લીધો હતો, તેમ તારી ઇશ્વર ભક્તિથી તને ખરો મણિ જડ્યો હતો. કવિની માનું નામ નાનીગવરી હતું પણ તેને ઘણુંખરું રક્ષણ કહી બોલાવતા. પ્રતિષ્ઠિત પીતામાતાનો પુત્ર પ્રતિષ્ઠિત થાય એમાં શી નવાઈ?

આ જગતમાં જે સ્ત્રીઓ કપટશૂન્ય જ્ઞાની અગર અજ્ઞાની હોયછે, તેને આવાં રત્ન જડેછે. રક્ષણ કપટ શૂન્ય અને ભાવિક ભક્ત હતાં, તેમના પ્રતાપે આપણી આર્ય ભૂમિમાં સ્વદેશાભિમાન શબ્દ આલ્યાં કરેછે. માટે ઓ જનેતાઓ! તમે કપટ તજી શાંત સ્વભાવનાં થાઓ જેથી તમારાં વહાલાં છોકરાં શૂરવીર, હીમતવાન અને સ્વદેશ ભક્ત નીવડે. રે આ આર્ય ભૂમિના દુઃખમાં ઘટારો કરે. કવિ નર્મદાશંકરને નાનપણમાં રમવાનો શોખ ઘણો

હતો; તેઓ વારંવાર પોતાના મિત્રો જોડે પિતાથી છાના માના રમવા જતા રહેતા. પરંતુ રમતી વેળા તે સહુની અગ્રેસર રહેતા. તેમના મગજમાં સ્વતંત્રતાના વિચારો નાનપણથીજ આવેલા હોય તેમ તેઓ રમતી વેળા કોઈ પણ બીરને તાબે રહેતા નહીં. “પૂત્રનાં લક્ષણ પારણામાં થીજ જણાય.” કવિને સ્વતંત્રતાનું સુખ જોવું ગમતું નહીં પણ સ્વતંત્રતાના સુખમાં મહાલવામાં તેઓ ઘણો આનંદ માનતા. આ ઉપરથી સાબીત થશે કે જેમ જેમ માણસ મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તેના નાનપણના વિચારો મજબૂત થતા જાય છે. ઇંગ્લાંડનો ક્રિસ્ટન નેલસન ગ્યારે દશ વર્ષનો હતો ત્યારે તે જાણતોએ નહતો કે બય એ શું માન્ય છે, આજ વિચાર આગળ જતાં ઘણો મજબૂત થયો હતો! સારાં માણસોને સારું સારું આવી મળે છે. લાલશંકર દવે ઉત્તમ પુરુષ હતા તો તેમને રક્ષમણિ, નર્મદ, લક્ષ્મિ, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે સુખદાયક સાધનો મળ્યાં હતાં.

શ્લોક (વસંતતિલકા)

પ્રીણાતિયઃ સુચારિતૈઃ પિતરં સપુત્રો

યદ્વર્તુરેવ હિત મિચ્છતિ તત્કલત્રમ્ ।

તન્મિત્ર માપદિ સુખેચ સમક્રિયંય-

દેત નૂયં જગતિ પુણ્ય કૃતો લભન્તે ॥

અર્થ—જે પોતાનાં સારાં કર્મ વડે મા બાપને ખુશી કરે છે તેજ પુત્ર છે, જે પોતાના સ્વામીનું બહું ધરે છે તેજ સ્ત્રી છે; જે સુખમાં ને દુઃખમાં સમાન સહાય છે તેજ મિત્ર છે; આ ઉપર કહેલાં ત્રણ જગતમાં સારા માણસને મળે છે. દવે લાલશંકરનો શરૂઆતીય વખાણવા

લાયક હતો. તેમણે નર્મદાશંકરને એક ગામડી નિશાળે મૂક્યા પછી પુત્રને ઉપવીત સંસ્કાર કર્યા. પછીથી લાલશંકર દેવે મુંબઈમાં આવી રહ્યા. ત્યાં તેમણે પોતાના પુત્રને અંગ્લીશ્ટન સ્કૂલમાં દાખલ કરાવ્યો. તે નિશાળમાં નર્મદાશંકરે ઇંગ્રેજી ભાષાનો સારો અભ્યાસ કર્યો. સત્તર વર્ષની ઉંમરે તેમણે સ્કૂલ છોડી રાંદેરની નિશાળમાં ત્રીસ રૂપીઆને પગારે પેટેનવહેલી નોકરી લીધી; ત્યાં થોડી સુદત નોકરી કર્યા બાદ તેઓ પોતાની પ્રિય જન્મભૂમિ સુરતમાં પચાસ રૂપીઆને પગારે નિમાયા. જન્મભૂમિમાં પોતાની સ્થિતિ જોઈ કવિ ખુશી થવા લાગ્યા, એટલામાં તેમની બદલી મુંબઈની એન્ગ્લીશ્ટન સ્કૂલ કે જેમાં તેમણે પ્રથમ અભ્યાસ કર્યો હતો તેમાં થઈ. કવિને નાનપણથીજ પરંતંરપણું ગમતું નહીં.

તેઓના વિચારો સ્વતંત્રતાનાજ હતા. કવિતાની લેહે પણ લાગી હતી. સ્વદેશાભિમાન પણ ઝાઝુ બાપી રહ્યું હતું એટલામાં કવિએ નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું. તેઓએ પરંતંરપણામાં ધણીજ નાખુશી બતાવી. તેઓના મનમાં હતું કે નોકરી, રે દાસત્વપણું તો કદી કરવુંજ નહીં. આ ટેક તેમણે જાળવવાને બહુ ઇલાજ કર્યા, પણ બક્ષી સેહેજસાજ બાકી રહેવાથી અને પોતાના પ્રિય મિત્રોની મહા વિનંતીથી તેમણે થોડા ગોકળદાસ તેજપાળના મર્મીદા ખાતાનું સેક્રેટરીપણું લીધું. કવિતા લખવામાં તેઓ ધણો વખત ગાળવા લાગ્યા. દીવસે દીવસે તેમની કવિતા ધણીજ ઉત્તમ થતી ગઈ અને તેઓ આખરે એક ગુર્જર કવિ અને કવિરાજ થયા. સ્વદેશીના બહા માટે અને આર્યભૂમિના હિત માટે કવિ નર્મદ ધણા મુશ્કેલી રહેતા. એન્ગ્લીશ્ટન સ્કૂલની માસ્તરની નોકરી છોડ્યા પછી રાવસાહેબ મોહનલાલ રણછોડદાસ અને રા. સા. પ્રાણલાલ મથુરા-

દાસના હાથ નીચે ખુદ્ધિવર્ધક સભા ચાલતી હતી તેમાં તેઓ અગ્રેસર થયા અને સંત ૧૮૫૧માં તેને પુનઃ સજીવન કીધી. સન ૧૮૫૩માં ખુદ્ધિવર્ધક ગ્રંથ એ નામનું માસિક પત્ર આજીવું કીધું. સભાની અંદર તેઓ કવિતાઅને ગદ્ય એવી છટાથી અને રસીક રીતે બોલતા કે તેમના બાષણની ખબર સાંભળી લોકોનાં ટોળેટોળાં તેમનું બાષણ સાંભળવાને મળતાં. આ વખતે કવિ તરીકે તેમની ખ્યાતિ સારી ચાલી. જેમ સૂર્યનાં કિરણો પ્રભાત થતે પૃથ્વી ઉપર તેજોમય થતાં પથરાઈ જવા માંડે છે તેમ કવિ નર્મદની કાવ્યશક્તિએ તેમની કિર્તિ ગુર્જર દેશમાં ફેલાવવા માંડી. છટા વિના બાષણ શોભતું નથી. બાષણ દીપાવવાને છટા મુખ્ય સાધન છે.

ઓ છટા ! તારા શિવાય બાણેલા મહા વિદ્વાન પણ અવક્તા ગણાય છે. અવિદ્વાન પણ તારી સહાયતાથી જગત પ્રસિદ્ધ થાય છે. માટે હવે તું આર્યોમાં પ્રવેશ કરી આર્યોને જાગૃત કર.

કવિરાજ નર્મદાશંકરે જ્ઞાની હતા અને વળી છટાદેવી તેમને સહાય હતાં એટલે જ્યારે તેઓ સભામાં ગદ્ય બોલતા કે પદ્ય ગાતા ત્યારે હદ વળી જતી. વક્તાની રસીકતાથી શ્રોતાઓ વારંવાર કંઈલા સાગરમાં અને વીરસાગરમાં સ્થિતિ રૂપે મન દ્વારાએ પ્રવેશ કરતા.

મુખ્યમાં કવિની કિર્તિ એટલીબધી હતી કે અસંખ્ય સ્ત્રી પુરૂષો તેમને જોવાને ટમટમી રજાં હતાં. કવિની વાચાથી અજાણ્યા માણસો તેમને બોલતા સાંભળવાને ધણા આગુર હતા. ઓ કાવ્યશક્તિ તારી કૃપાથી નર્મદની કિર્તિ કેવી જલદી ફેલાવા લાગી! વાણીની રસીકતા એ એક ઉત્તમ અભિધાર છે. કદ રૂપી માણસ પણ બોલવાની મીઠા-

શયી રૂપવાનના જોડલી પ્રસંશાને લાયક થાયછે. વિદ્યાવિ-
લાસી કવિ ઘણો શરમીદો ન હોવાથી અને છટાના યોગ
થી સારી કિર્તિ પામ્યો છે. આ ઉપરથી પણ સાબીત ન
કરતાં ઉઘાડુંજ છે કે છટા એ એક કવિને પોતાનોજ અ-
લંકાર છે.

કવિરાજ નર્મદાચંકરનું પહેલી વારનું લગ્ન ઘણુંકરી બાર
તેર વર્ષની ઉમરે થયું હતું. તેમની પહેલીવારની સ્ત્રીનું
નામ નાનીગવરી હતું, અને તે સ્ત્રીથી તેમને બે પુત્ર થયા
હતા; તેમાંનો મોટો પંદર વર્ષની ઉમરે, અને બીજો બા-
ળપણમાંજ મરી ગયો હતો—

અરે દૈવા તારા કોપ આગળ માણસ જાતનો શો ઉપાય-
છે. માણસ બ્યારે ચઢતી કળાએ હોયછે ત્યારે તેને કંઈ
પણ પ્રકારનાં વિધિ નડ્યા વિના રહેતાં નથી. અને તેથી
તે શોક સાગરમાં ડુબી જાયછે. પરંતુ આપણા કવિ ન-
ર્મદ ધીર પુરુષ હતા તેઓ પુત્ર વિયોગથી દીલગીર તો
ઘણા થયા પણ તેઓ ઘણા ગભરાયા નહીં. અને દૈવયો-
ગનો વિચાર ધારણ કરી તે વિધિ વિસારી મૂકવાનો નિશ્ચય
કર્યો. આ વિનાશથી મૂક્ત થવાને તેમણે સંન ૧૮૬૧ની
સાલમાં બીજી વારનું લગ્ન કર્યું. આ વખતે તેમની બી-
જીવારની સ્ત્રી ડાહીગવરી નવ વરસની હતી. સંન ૧૮૬૬માં
સુધારાનું વાળુ ભારે પણ મીઠાસુરમાં વાગતું હતું, મત-
લબ કે સુધારાનો પવન સારો ફુકાયો હતો. આપણો
સ્વદેશી કવિ સુધારાના સૈન્યનો સેનાપતિ હતો. ધન્ય છે તે-
વા ધીર પુરુષને કે જેણે દુઃખની વેળાએ પણ ધૈર્ય છોડ્યું
નથી, અને પોતાના ખરા માર્ગમાંથી એક ડગલું પણ આ-
ડું ભર્યું નથી. કવિ નર્મદાચંકરે પુનર્વિવાહતા એક દુઃ મદદ
કર્તા હતા. તેથી તેઓ પુનર્વિવાહ કરવાને લોકોને ઉત્તેજતા,

મોટી સભાઓમાં તે વિષય ઉપર ભાષણ આપતા, અને અનેક પ્રકારે લોકોને સુધારામાં લઈ જવા એ તેમનો તે વખતનો મત હતો. કેટલાક ભાષણ કરીએ એવા હોય છે કે તેઓ જે બાબત વિશે સભામાં ભાષણ આપે છે, તે બાબતને અનુસરી તેઓ પોતેજ ચાલતા નથી; પરંતુ કવિરાજ નર્મદ ફક્ત લોકોને કહેતા એટલુંજ નહીં પરંતુ પોતાના કહેલા પ્રયોગો જે ઘણા વર્ષથી કુધારાના અંધારામાં પડી રહેલા હતા તેમને કરી બતાવતા; આ કારણથી તેમણે સન ૧૮૯૬ ના પાછલા ભાગમાં સુભદ્રા ઉર્ફે નર્મદા ગવરીની સાથે મુરતમાં રૂઢનાથ પરામાં કેટલાક બ્રાહ્મણોને બોલાવી યથાવિધિ પુનર્વિવાહ કર્યો.

આપણા હિંદુલોકોમાં ધારોજ છે કે જ્યારે કોઈ માણસ લોકરિવાજની વિરુદ્ધ કંઈપણ કાર્ય કરે ત્યારે ન્યાય અન્યાય વિચાર્યાવિના તેની નિંદા કરવી. એ રિવાજને અનુસરીને તેમના સાતિલાઓ તથા બીજા લોકોએ શોર બકોર કરી મૂક્યો, તથા કવિ નર્મદને ઘણી ધમકી બતાવી; પરંતુ કવિ એટલા તો ધૈર્યવાન હતાકે તેઓ લોકોના આ કકલાણથી તથા ધમકીથી જરાપણ ડર્યા નહીં; આવી વખતે ધૈર્યવિનાનો જન ગભરાઈ જાય છે, પણ કવિ ધૈર્યવાન હોવાથી એમને એ વાતને કશો પણ ડર નહતો. ડાહીગવરીથી તેમને એ સંતાન થયાં હતાં. તેમાંનો એક જયશંકર નામનો તેમનો પુત્ર પંદર વર્ષની ઉંમરનો હયાત છે. અને બીજો ઘણુંકરીને નાની ઉંમરમાંજ મરણ પામ્યો છે.

જન્મ મરણ એતો ચાલતાં છે એવું સમજી કવિ તેથી ગભરાતા નહીં. કવિ નર્મદને તેમના ધૈર્ય માટે ઘણીજ સાબાશી ઘટે છે. ઓ પરમશ્રેષ્ઠ! અમને આવા ધૈર્યવાન પુરુષોનો સમાગમ ક્યારે કરાવીશ? કવિ નર્મદાશંકરના પુનર્લ-

નથી લોકોમાં તેમની નિંદા અને પ્રસંશા બંને ચાલતાં હતાં પણ તેઓ જરા ડગ્યા નથી, અને વારંવાર બોલતા કે:—

શ્લોક (વસંતતિલકા.)

નિન્દન્તુ નીતિ નિપુણા यदि वास्तुवन्तु

લક્ષ્મી: સમાવિશતુ ગચ્છતુ વાયથેષ્ટમ્ ।

અથૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરેવા

ન્યામ્યાત્પથ: પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરા: ॥

અર્થ—નીતિમાં નિપુણ એવા પુરૂષો (મારી) નિંદાકરે અથવા પ્રસંશા કરે, લક્ષ્મી આવે અગર તેની મરણ પ્રમાણે જતી રહે, મરણ અત્યારે થાય કે એક યુગ પછી થાય, પણ (હું) ધીર પુરૂષ (મારી) ખરા દુઃસ્તામાંથી કદી ડગનાર નથી.

આ ઉત્તમ કવિના દુઃપણાને માટે તેઓ ઘણી પ્રસંશાને લાયક છે. આવા આવા ધીર પુરૂષો જો આ ભારત ભુમિને મળે તો મંગળ દિવસ આવતાં શી વાર ? આર્યો ! પોતાનું મન દૃઢ રાખવું એ સહેલું કામ નથી; મન દૃઢ ન રહેવા દે એવી સીજો આ જગતમાં ઘણે ઘણી મૂકેલી છે; તેથી ધૈર્ય શૂન્ય પુરૂષતો ઝટ ભુલો પડે છે, પણ જોનું દૃઢ મન ધૈર્યપણાથી સચવાય છે તે પોતાનો ટેક અને પણ જાળવી શકે છે. આર્યો! આપણે આ યુગ મેળવવાને થોડો થોડો તો યત્ન કરવો જોઈએ.

ખરેખર કહીએ તો કવિરાજ નર્મદાસંકરે ૧૮ વર્ષનો ઉ-
મ્મરથી ભાષણ કર્યા, ગ્રંથકર્તા અને કવિ તરીકે બ-
હાર પડવા માંડ્યું હતું. અનુભવો માણસ પણ તેમની સાથે વાત પ્રસંગથીજ કહી શકે કે તેઓ કવિ હશે. મહા

પુરુષથી સ્વદેશ શોભી રહે છે. આર્યબુમિમાં અસંખ્ય મહા પુરુષ થયા હતા તેમાંનો એક કવિ નર્મદ હતો. સને ૧૮૫૬ ની સાલમાં એમને બુદ્ધિવર્ધક સભાના પ્રમુખ ઠરાવ્યા. અને ત્યારથી તેમણે બધાં મળી બુદ્ધિવર્ધક સભામાં ૨૧ બાપણો આપ્યાં. તેમના કવિપણાથી જેઓ અજ્ઞાણ હતા તેઓ અને પરદેશથી મુંબઈ બાપાર રોજગારને અર્થ આવેલા કવિને બાબેજ ઓળખતા હતા, તેઓએ પણ રાણી વિક્ટોરિઆના રાજ્યાભિષેકને દિવસે ઓળખ્યા-મોટા મેદાનમાં અસંખ્ય મોતાઓથી ભરેલી સભામાં તેમણે કવિતા વાંચી ધણી સાચાથી મેળવી હતી. મહા પુરુષો જ્યારે ત્યારે પ્રખ્યાત થયા વિના રહેતા નથી. સ્વદેશાભિમાની સ્વદેશને માટે ગમે તેવું બારે કાર્ય પણ વખતે સ્વહસ્તે લે છે. કવિરાજ નર્મદ એક મહા પુરુષ હતા. આખી ઇંગ્લીમાં તેમનાં બાપણોનો નંબર ૧૧૨ની મોટી સંખ્યા થાય છે. આ સિવાય તેમણે મુંબઈની જ્ઞાન વર્ધક સભામાં ધણાં બાપણો આપ્યાં હતાં. જ્યારે તેઓ પોતાની જન્મભુમિ સુરત આવતા ત્યારે ત્યાંના સ્વદેશહિતેચ્છુ સભામાં પણ ધણાં બાપણો આપતા.

કવિરાજ નર્મદાશંકર પોતાના સ્વદેશની સેવા બજાવવા ને પછાત રહેતા નહીં. વળી તેમણે પોતાના ઘર આગળ ધણી સભાઓ ભરી ધણાં બાપણ આપ્યાં હતાં આપણી શુર્જર બાપા રૂપી ક્ષેત્રનો તે ખરો ક્ષેત્રકાર હતો એવું લખવાને જરા પણ આનાકાની જેવું લાગતું નથી. પુનર્વિવાહ અને સંસાર સુધારાનાં બીજાં કામો વિશે કવિએ જેવી ઉલટ ખતાવી છે, તેવી ઉલટ હજી સુધીમાં કોઈ પણ કવિએ ખતાવી હોય એવું જણાતું નથી.

* જ્યારે રાણી વિક્ટોરિઆએ કૈસર હિંદનો કીતાબ ધારણ કરી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય સ્વહસ્ત લીધું ત્યારે.

માહારાજ લાયમલ કેસમાં પ્રખ્યાત કરસનદાસ મૂળજી ની સાથે રહી તેમને ઘણી સારી ઝડપ આપી હતી. દુરાચારી ધર્મ ગુરુઓનાં (માહારાજોનાં) કુ કૃત્ય ઉઘાડાં પાડવામાં તેમણે કાંઈ બાકી રાખી નહતી.

જડુનાથજી માહારાજ સાથે તેમણે ધર્મ સંબંધી ઘણો વાદવિવાદ ચલાવ્યો હતો. પુનર્વિવાહનો નિર્ણય કરવા બંન્ના રે એક સભા બોલાવવામાં આવી હતી ત્યારે કવિરાજ નર્મદાશંકરે અને કીસનજીવા બંને ત્યાં ગયા હતા; આ વખતે જો કીસનજીવા સાથે ન હત તો વૈઠણીયોએ કવિરાજ નર્મદને મારવા પણ હામ ચલાવી હત. કવિરાજ નર્મદાશંકરે બ્યારે ગુરુ અને સ્ત્રી તથા દુરાચારી ગુરુ એવા બે નિર્મલો બહાર પાડ્યા ત્યારે વૈઠણીયો જો મિથ્યાભિમાન ધરાવતા હતા, તેઓનાં એાં ઝાંખાં ઝ પડી ગયાં.

નિતિ શુભ્ય પંડિતો બ્યારે વાદવિવાદ કરેછે, ત્યારે તેમાંથી વખતે જીભાળી ગાળે. ઉપરે આવી જઈ વઢી પડેછે, ને સારા પરિણામને બદલે ઉલટું ખોટું પરિણામ નીપજતે છે. તેઓના પંડીતાઈ અને વાદવિવાદ ઉપર ધૂળછે.

કવિરાજ નર્મદ એવા નીતિશુભ્ય પંડિતો જોડે વાદવિવાદ કરતાં બહુ સાવધ રહેતા કે રજે તેઓ મિથ્યાભિમાનિઓ પોતાનું ન ફાવતાં હંગામો કરી મૂકે. સન ૧૮૬૪-૬૫ની સાલમાં તો કવિ એટલા બધા હુમતા કે નાના બાળકથી તે વડ સુધી સર્વતા માંમાં નર્મદ કવિ એ નામ રમી રહ્યું હતું. ધન્યછે તેવા સુબલ સમુદ્ધ પ્રીય મહા પુરુષને અને આતંદી જીવનો શાણા આર્યો! આપણી આર્ય ભૂમિની ઈ-દ્રપુરી જે મુંબઈ, તેનું તે ખરેખરં બુધણ હતું. તેણે મુંબઈ અને પોતાની જામભૂમિ સુરતની શોભા અને માન વધાર્યો છે. અને 'નર્મદાશંકર' એ શુભ નામનો મહિમા તેણે વધાર્યો છે.

રંગભૂમિના મહોત્સવને માટે આતુર તે ઉત્તમ કવિ આ
પણા દેશનો એક કોમતી મણિ હતો!

સુખમાં ગ્યારે શેર સદ્ધાનું જોર જાગ્યું હતું ત્યારે ક-
વિ જીજ્ઞાની માફક મીઠ્યા લાભમાં ન લલચ્યાતાં તેથી
વેગળા રહ્યા. તેમના એક મિત્રે તેમને બહુ આગ્રહ કરી
૩૭૦૦૦)નો એક શેર પોતાની જાનમાંડને દિવસે બક્ષીસ
આપ્યો, પણ કવિએ તે વેચી નાખ્યો અને પોતે તો ક-
વિતા લખવાના ઉદ્યોગમાંજ રહ્યા.

સન ૧૮૯૪ની સાલમાં કવિના પિતા લાલશંકર દવેનું
મરણ થવાથી કવિ નર્મદ હવે સંસારી ખટપટમાં પડ્યા,
મતલબ કે તેમને સંસારી વેહેલમાં જોડાવું પડ્યું. તે વખતે
તેમને ૩૩૦૦૦૦) ત્રીસ હજારની પુંજ વારસામાં મળી
હતી, પણ તે સંધળા તેમણે કવિતાનાં પુસ્તકો પ્રગટ ક-
રવામાં શુભાવી દીધી. ઉડાઉપણું એક દુર્બલ છે; ઉપલા
વૃત્તાંતથી વાચનાર જો એમ ધારણે કે કવિ નર્મદ ઉડાઉ
હતા; પણ તેઓએ ઉડાઉપણું ફક્ત સ્વદેશ જો પોતાની
સ્વભૂમિ છે તેના કલ્યાણને માટે વાપર્યું છે. માણસો વ-
ખતે સ્વધર્મને માટે પોતાની અધિ પુંજ ધર્મના કામમાં
અર્પણ કરેછે. કવિ નર્મદ સ્વદેશનું કલ્યાણ ઇચ્છવું એને
ધર્મ ધારતા હતા (અને સ્વદેશનું કલ્યાણ ઇચ્છવું એ દ-
રેક માણસનો સ્વદેશ પ્રત્યે ધર્મ છે) માટે ૩૩૦૦૦૦) ત્રી-
સહજાર તો થું—પણ ૩૦૦૦૦૦૦) ત્રીસ લાખ રૂપિયા
સ્વદેશના કલ્યાણને માટે ખરચી નાખે. આતો મહાપુરુષનું
લક્ષણજ છે. ધન્ય છે તેવા શૂર, વીર, ધીર અને ઉદાર
દીલના પુરુષની!

કવિરાજ નર્મદના ધર્મ સંબંધી વિચારોના જે બાજ
પડી ગયા છે કારણકે તેઓએ ધર્મનાં સ્વરૂપ વારે વારે

બદલી નાખેલાં છે. તેમના છેલ્લા ધર્મના સ્વીકાર ઉપરથી સુધારાવાળાઓ જોયો. ધર્મની બાબતમાં જરા કમ વિચાર કરવાને વારંવાર પ્રકૃતિયોગે જાય છે તેઓમાં કવિરાજ નિંદાસ્પ થઈ પડ્યા હતા. આ ઉપરથી કોઈ પણ સુધારાવાળાએ એમ નહીં ધારવું કે આપણી તર્કશક્તિ કમી છે એમ લખ્યું, પણ એટલુંતો ધારવું કે ધર્મની બાબતમાં આપણે કોઈની નિંદા કરવી એ બલ છે, અને કુધારા તથા કુ સંપત્તિ મૂળ આપણે જોડાડી પેછીએ. હું ધર્મ પાણું એજ ખરો છે એવું ધારી બીજાના ધર્મને ભ્રષ્ટ કરવા જોયો ધારે છે, તેઓ અફલવાન છતાં તેમની અફલ મગજની પેટીમાં કંજુસાઇથી ભરી રાખેલી સમજવી. દેશમાં સુધારો કરવો એ મહા પુરુષનું કામ છે, પણ સુધારો કરતાં બીજાના ધર્મને હરકત કરવી એ કંઈ મહાપુરુષનું લક્ષણ નથી. એથીતો ઉલટો કુસંપ આપણામાં જ પેસે છે અને મુદ્દેશનું અકલ્યાણ આપણે હાથેજ કરી લઇએ છીએ. માટે યો સુધારાવાળાઓ ! તમે સ્વદેશને માટે બહુ મર્યો, સ્વદેશમાં સુધારો દાખલ કરો, પણ તમે ધર્મની બાબતમાં કોઈની વચ્ચે પડ્યો નહીં કે નિંદા કર્યો નહીં. હું લખનાર સુધારાવાળાને મળતો જુઓ, પણ ધર્મની બાબતમાં મારા વિચાર સુધારાવાળા કરતાં ઘણાજ જુદા છે. કોઈ વાંચનાર વળી એમ કહેશે કે જ્યારે ધર્મની બાબતની નિંદા ન કરવી ત્યારે કવિ નર્મદાચંદ્ર વલ્લભમતની સામે કેમ થયા હતા. પણ જુઓ, તે ધર્મના ગુરુઓ કુકૃત્ય કરનારા હતા; તેવા ગુરુઓથી ધર્મ પાળનારાઓએ દૂર રહેવું જોઈએ કારણકે—

ભુજંગી.

કૂદકીકુવાતી પરસ્તી વિહારી; કરો વિષ લોભી ન ધર્મી
ધિકારી.

વળી એવા દુરાચારી ગુરુઓના ધર્મનિશાન નીચે રહી દેશપ્રદેશમાં અને મહા પુરુષોમાં આખરે ઓવી એ પણ શરમની વાત છે. મિથ્યા ધર્માભિમાનીઓ પોતાના ગુરુનો દુરાચાર ન જોતાં દુરાચારી પાસે આચાર લેવા જતા. સ્વ-દેશમાં આપું અંધાર કપોળ કરે સનદાસ અને કવિરાજ ન-મંદાચંકરથી ન સહેવાયું, અને તેથી તેઓ વલ્લભમતની સામા થવા હતા.

સંવત ૧૯૩૧ ની સાલથી તેમણે વેદ ધર્મનું સંશોધન કરવા માંડ્યું. સંવત ૧૯૩૩ માં તેઓએ દયાનંદ સરસ્વતી ના 'ધર્મ સિદ્ધાંત ગ્રંથ' કૃપા, પણ સંવત ૧૯૩૫ માં તેમના વિચારો દયાનંદ સરસ્વતીથીએ વિરુદ્ધ થયા. કવિ નર્મદાચંકરના રચેલા ધર્મ વિચાર નામના ગ્રંથનું અવલોકન કરવાથી ધર્મ વિષે તેમના જાડા વિચારો માલમ પડે છે.

કવિરાજ નર્મદાચંકરે ઘણાં પુસ્તકો રચ્યાં છે. તેમાંનાં મુખ્ય તથા પ્રસિદ્ધ મારા જાણવામાં આવેલાં તે નીચે પ્રમાણે છે.

નર્મદકવિતા.

એ પુસ્તકના બે ભાગ કવિ નર્મદાચંકરે સન ૧૮૯૯ માં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. આ પુસ્તક વાંચવાથી જગતની ચિત્ર વિચિત્ર રચનાઓનાં ચિત્ર ખરા ખુબી સાથે માલમ પડે છે. ભિન્ન ભિન્ન વિષયોનાં અન્ય વિષય રૂપે લાગણી કરી સંસારી વાતનું બાન કરાવે, એવી રસીક કવિતાઓ અંદર વાંચવામાં આવે છે.

કૃષ્ણાકુમારી.

એ નાટક રૂપે ત્રણ અંકી ગ્રંથ છે. એ વાંચવાથી કવિતાના કેટલાક રસ અને વિવેચન કરેલું ગદ્ય વાંચવાથી વાંચન શક્તિ વધી હુશીઆરો આવે છે.

✓ સીતાહરણ.

રામની પતિવ્રતા સ્ત્રી સીતાનું રાવણે હરણ કર્યું, તે વખતની સીતાની લાગણીઓનો અદ્ભૂત ચિતાર બતાવેલો છે.

✓ દ્રૌપદીદર્શન.

પાણ્ડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદીના બિન બિન ગુણ સ્વરૂપોનું એ પુસ્તક દર્શક છે.

✓ સારશકુન્તલ.

આ પુસ્તક વાંચવાથી ભાષા જ્ઞાન સારું વધે છે અને અક્ષયવાનને શીક્ષણીય છે.

✓ ધર્મવિચાર.

કવિ નર્મદાચંકરના ધર્મ વિચારનું આમેહુન ચિત્ર એ પુસ્તકમાં આપેલું છે અને એ પુસ્તક વાંચવાથી અબ્દ જ્ઞાન ભૂધિ પામે છે.

વડોદરાના પ્રાચીન મહા કવિ પ્રેમાનંદના રચેલા નળાખ્યાનની કેટલીક પ્રતો મેળવી સારોધાર કરી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

પ્રજ્ઞને પ્રાચીન પુસ્તકોનો લાભ આપવાને તેમણે દયારામ કૃતકોબ્ય; દશમસ્કંધ, પ્રેમાનંદ કૃત નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીત વિગેરેના પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં.

નર્મકોષ.

સન ૧૮૫૬ થી ૧૮૭૦ સુધીમાં મોટો નર્મકોષ રચી બહાર પાડ્યો. આ મોટો અને શુભમંથ રચવાથી કવિરાજે ને ખરી કિર્તિ મેળવી છેકે ને કિર્તિ પ્રલય સુધીએ ગળાગળ પ્રકાશવાની જ છે. મોટા મંથ લખવા એ દર ચિત્તના અને ધીર પુરુષનું કામ છે. તેમણે બારે તેર વર્ષ લગી મંડી આ નર્મકોષ જેના ધણીજ જરૂર હતી, તે પુરો પાડ્યો છે, એ તેણે આર્યો ઉપર અને બાહ્ય કુરીને ગુજરા-

તીઓ ઉપર ભારે ઉપકાર કરેલોછે. ઇંગ્રેજ ભાષામાં ધ-
ણાજ શબ્દ કોષ રચાયાછે અને આપણી ગુર્જરભાષામાં
એક પણ કોષ ન હોવાથી કવિ નર્મદે મોટી તંગી દર કરી
છે. ખરે ખર કવિરાજ નર્મદ ગુર્જરભાષાનો ક્ષેત્ર કાર કહેવાય.

વળી કવિરાજ નર્મદે નર્મકથાકોષ અને નર્મના કરણ
નામના બે ઉપયોગી ગ્રંથ રચેલછે.

બાળકૃષ્ણવિજય નામનું તેમણે છેલ્લું પ્રાસાદિક પુસ્તક
રચ્યું છે કે જે પુસ્તક લખતાં આ દુનિઆમાં તેમણે છે-
ક્ષી કલમ ચઝાવી છે.

વળી કવિ નર્મદે ૧૧૨ નિર્મલો (ભાષણો) રચેલાછે, તે-
મજ તેઓ ગુજરાતભિત્ર અને ગુજરાતીમાં વારંવાર ધ-
ણા વિષય લખતા હતા.

✓ નર્મગદ્ય.

નર્મગદ્ય વિષે તો હું જેટલું લખ્યું તેટલું ઓછું છે. ક-
વિરાજેન્દ્ર નર્મદે આવા મહા ગ્રંથ રચી ધણો વિજય કર્યો
છે. વળી આવા મહા ગ્રંથ લખતાં તેમણે કેટલો વખત
અને કેટલો શ્રમ વાપર્યો હશે તેની કંઈ સૂઝ પડતી નથી.
નર્મગદ્ય લખીને કવિ નર્મદે પોતાની અમાપ વિવેચન શ-
ક્તિ અને તર્ક શક્તિ જણાવેલીછે; તેમાં ભારે ભારે વિષયો
ઉપાડી ભારે ભારે લખાણ કરેલાંછે. ધન્યછે તેની ખંતી
કલમને અને ઉદ્યોગી કરને !

કવિ નર્મદાચંકર આર્ય દેશની કેટલી દાઝ જાણતા, તે
જાણવાને પણ નર્મગદ્ય વાંચવું લાયક છે. નર્મગદ્ય વિષે
તો હું એમ પણ કહેવાને હીંમત ધરું છું કે, જો કોઈ વિ-
દ્યાર્થી તેને અચથી તે ઇતિ સુધી ખરાખર લક્ષ દઈ વાં-
ચી અભ્યાસ કરે તો તે વિદ્યાર્થી એક ધણા અનુભવી
વિદ્વાન જોડે વાદવિવાદ કરતાં હોય નહીં. મેલેશના ઉદય

માટે તેમણે નર્મગદ્યના દરેક વિષય લખ્યાછે. આનંદી અં-
તઃકરણને પ્રિય થઈ પડે એવું એ નર્મગદ્યનું મહા પુસ્તક
છે. એ પુસ્તક વાંચવાથી અણસમજી નિતિવાન તથા
વિચારવંત થાયછે અને સ્વદેશના કલ્યાણને માટે મથન
કરવું એવું દરેક માણસના મનમાં આવેછે. વળી સ્ત્રીઓ
એ પુસ્તક વાંચવાથી નિતિવાન થાયછે અને પતિવ્રતા ધ-
ર્મ પાળવાને પછાત રહેતી નથી. કવિ નર્મદના આ અ-
માપ અમનો બદલો તેની સુક્રિતિછે. સ્વદેશાભિમાન નિર્બંધ,
ગુજરાતીઓની સ્થીતિ અને રાજ્યરંગ લખી કવિએ પો-
તાની કજમને ખેલદ યથ વાળી બતાવી દોધીછે. રામાયણ,
મહાભારત, અને ઇલીયદના સાર લખી ગુર્જર પ્રજાને
કથારસ પાત કરવાનું સેહેલું કરી ગયાછે. મહાપુરુષોનાં
ચરિત લખી તેણે ગુજરાતીઓને અમાપ શીખામણ
આપેલી છે.

ધર્મ મૂર્તિકાળ-કામ મૂર્તિ-અર્થ મૂર્તિ કાળ અને મહા
કાળ સ્વરૂપના અતિ વિચારે પણ હાથ ન લાગે એવા
વિષયો લખી કવિએ પોતાની મહત્ શક્તિ બતાવીછે. ધ-
ન્યછે તેવા દેવાંશી વીરને !

✓ નર્મદ કવિ એક શાંત પ્રકૃતિના પુરુષ હતા. નીડરતા,
ધૈર્યતા, ચંચળતા, ઉદ્યોગી પાણું, માયાળુ પાણું, વિનયતા,
મધુરતા, ગંભીરતા. ઉત્સાહપાણું, રસીક પાણું, સાતાપાણું
દાતાપાણું અને વક્તાપાણું એ તેમના સ્વભૂત ગુણો હતા.

✓ કાવ્ય શક્તિ, તર્ક શક્તિ, વિવેચન શક્તિ, વાચ શક્તિ
અને સ્મરણ શક્તિ ઈત્દ તેમની વખાણવા લાયક શક્તિઓ
હતી.

કવિરાજ નર્મદ સ્વદેશાભિમાની હોઈ સ્વદેશાભિમાનને
હમતા ઘણા વિષયો તેમણે લખ્યાછે. પરંતુ વપણાને દર કરી

સ્વતંત્રપણાને માટે તેમણે લોકોને બહુ બોધ આપેલો છે.

સન ૧૮૮૬ ફેબ્રુઆરીની ૨૫ મી ને ગુરુવારનો દીવસ આર્ય ભૂમિને મહાકડીણ શોકનો વીત્યો છે. રે એ અમુલ્ય રત્ન જેને આપણે આર્ય ભૂમિનો બીજો કોહિનૂર કહીએ છીએ, તેને આર્યભૂમિના ઉછંગમાંથી રે કુજ કાળ યવન ઝડપી ગયો છે. આર્યભૂમી હવે શોકનાં મોજાંથી છવાઈ ગઈ છે. રે આપણો શુભેચ્છક નર્મદ કવિ સ્વર્ગે સીધાવી ગયો છે. અફસોસ ! આર્યભૂમિને આ ભારે ખોટ ગઈ છે. નર્મદ જેવાં અમૂલ્ય રત્ન એક પછી એક જવા માંડ્યાં છે. ઇશ્વર આગળ માણસનું શું ચલણ છે ? કાળનું ચિત્ર તો વિચિત્ર છે. મર્ણ સમયે તેમની ઉંમર ૫૩ વર્ષ, ૫ માસ, અને ૧૨ દીવસની હતી. રે આ નર્મકાળ વીતી ગયો હવે બારીક કર્મકાળ ચાલશે.

ઓ પરમેશ્વર ! મારી સ્વભૂમિ આર્યભૂમિ, રે જેનો પ્રકાશ હવે છેક ઉડી ગયો છે, તેમાં મહાવીરોનો તું જન્મ આપ, એવું હું તારી પાસે માગી લઉં છું.

મારા આર્ય દેશમાં જયનો ઝંડો ચઢે અને તે વીરો આ-ભારતભૂમિને દુઃખના પંઝામાંથી મુક્ત કરે !!!

! જયતુ જયતુ આર્યોદય !

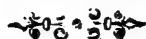
૧૮-૬-૮૬

સ્થળ પેટલાદ

દલે. કાશીચંદર વિ. મુનરાંકર.

માલીનીવૃત.

કલમ અનુભવોન્હૈ જો તથાપી લખ્યું છે,
કવિ જીવન ચરિત્રે હામ ભાંડી રચ્યું છે;
અતિ કમિ લખ્યું છે આ માનશો આર્ય જાહે,
ચરિત, પિરહ આદી સૌ રચ્યું પેટલાદે. ૧.

નર્મદવિરહ.

ભુજંગીછંદ

અહો વિષ્ણુ માતને તાત દેવા,
સહુ આર્ય પુત્રો કરે ભક્તિ સેવા;
ભલા ઇષ્ટ સાચો અમારી પ્રીત છે,
તમારી કૃપાથી અમારો સ્થિતિ છે. ૧

અમે આર્ય પુત્રો થયા શૂર મૂન્ય,
અરે દેવ સુશો થયા શોદ મૂન્ય;
થળે સ્થાય સૌ પુત્રને એ રિતી છે,
તમારી કૃપાથી અમારો સ્થિતિ છે. ૨

કદોળે તમારો કૃપા નહૈ થશે,
દરીદ્રી બની દુઃખમાં સૌ જશે;
પ્રભુ કાપળે આર્યની આ ભિતી છે,
તમારો કૃપાથી અમારો સ્થિતિ છે. ૩

અતુરો હણી સુરને સુખ આપ્યાં,
સહુ સુર લોકે પ્રભુ નામ જાપ્યાં;
ખરા મોક્ષ માટે રૂડી એ રિતી છે,
તમારો કૃપાથી અમારો સ્થિતિ છે. ૪

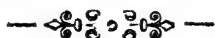
ધણા ભક્તનાં કષ્ટ આપે હોઈ છે,
જનો મોક્ષ વાળાં તમે તે કર્યાં છે;
કુડાને કુડીવાત આજે વિતી છે,
તમારો કૃપાથી અમારો સ્થિતિ છે. ૫

અમે શૂર વીના થયા માન ભંગા,

ગયા દેવ નાહા જશે દીવ્ય ગંગા;
 કળી કાળનાં ચિન્હની અંધ રિતીછે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતીછે. ૬
 પ્રભુ તે કરી વસ્તુ તે નહૈ નકામો,
 પ્રભુ પુજ્ય મોટો ગુણી જગત સ્વામી,
 કરો આર્ય મુખી પ્રભુ આ સ્તુતિછે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતિ છે. ૭
 તમારી કૃપાથી સહુ જીવ જીવે,
 તમારી કૃપાથી રહું તેજ દીવે;
 પ્રભુ આર્યની આપનામાં પ્રિતિ છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતિ છે. ૮
 નર પતિને પ્રાણીએ જગતવાસી,
 સહુ નફો છે તાહરાં દાસ દાસી;
 તમારી કૃપાથી સ્ત્રીયો કૈ સતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતિ છે. ૯
 પ્રભુ જગત આ કુઃખનો ઉદધી છે,
 પ્રભુ તારણે પાર જ્યાં તો મુધી છે;
 ઘણી અહ્ય આત્મે અમારી મતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતિ છે. ૧૦
 ગયાં શસ્ત્રને બાપદા પ્હો થયા છે,
 મણી દેશના દ્રવ્ય સાથે ગયા છે;
 ભમે દેશમાં કામ સાથે રતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતિ છે. ૧૧
 જશે ગાય જ્યાં વાઝરાં ત્યાં જશેરે,
 વળી મત્સ્ય પાણી વિષે તો હશેરે;
 જહાં આપ ત્યાં પ્રાણીયોની ગતી છે,

૧ ગંગાનું માહાત્મ્ય તેર વર્ષ પછી જશે.

તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતી છે. ૧૨
 બહી વાડ વિના કહાં જાય વેલો,
 હથે વાડનું તો જથે ભાગી વેલો;
 પ્રભુ આશરાથી હયાતી ગતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતી છે. ૧૩
 પ્રભુ તમે આર્ય ભૂમી સુધારો,
 જનો ઉદ્ધમી તેહ મધ્યે વધારો;
 પ્રભુ! પુત્ર પ્રિતિ તણી એ રીતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતી છે. ૧૪
 પ્રભુ આર્યને સદ્ મતિ સાત આપો,
 પ્રભુ આર્યનાં કષ્ટ સંતાપ કાપો;
 પ્રભુ ભાંગળે આર્યની જે મિતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતી છે. ૧૫
 થયે આર્ય દીને જથે લક્ષ્મિ નાહી,
 થતાં આર્ય દુઃખી વલે થાય માહી;
 થયે ઉદ્ધમી તો બહી સદ્ ગતી છે,
 તમારી કૃપાથી અમારી સ્થિતી છે. ૧૬
 રહી પેટલાદે રમ્યો છંદ આ મો,
 સદા હર્ષથી વાંચળો સર્વ ઠામે;
 પ્રભુ પાય લાગું ખરા ચિત સાથે,
 વિનંતી લખી સત્ય આ દાસ હાથે. ૧૭

દોહરો.

વિરહ બથાની કયા લખી, મથી દીવસ દશ ખાર ;
 કાશી શંકર કૃત્ય આ, વિરહ સુણો નર નાર. ૧૮
 શાર્દૂલપિક્કીડિત વૃત.
 આ પૃથ્વી સરિતા, સરો, પરવતો, આદીથી શોભાજે,

વાળું, સાંજ, બપોર નામ ધરતો, શોભાળ સૌ કાળછે;
તેનો જે ઉપભોગ મ્હેલ્યો કરે, તે છે ખરો માનવી,
તેને જે ચિતરે ખરી ખુશિ થકી, જાણો ભણો તે કવી. ૧૯

— ❧ ❧ ❧ —

લલિતઃ.

જગત આ બધું સુતકારે, મણિ વિતા અરે દુઃખકારે;
પ્રભુતણે અરે તર્ક આ કયો, કવિ મણી ભણો સ્વર્ગમાં ગયો. ૨૦
દુઃખદરૂપ આ દુનિયાં દીસે, અરર કાળતું નૈ સુખ્યો 'હીસે;
જરે ભાગ આ અષ્ટ પામીયો, કવિ મણી ભણો સ્વર્ગમાં ગયો; ૨૧
વિનયરૂપ તે શાભતો ધણો, કવિ ભણો હતો આર્ય ભ તણો;
અરર આ પ્રભુ ! સદ્ય શું હણ્યો, કવિ મણી ભણો સ્વર્ગમાં ગયો. ૨૨
અધિક જ્ઞાની તે કાવ્ય તાનીરે, અરર જ્યાં હશે આર્ય જ્ઞાનીરે;
વિગત શી લખું શાય બાંધીયો, કવિ મણી ભણો સ્વર્ગમાં ગયો. ૨૩
દિલગિરી ધણી આર્ય મંતરે, પાન શું થયું દીવ્ય તંતરે;
વિરહ તાહરો રે કવિ થયો, કવિ મણી ભણો સ્વર્ગમાં ગયો. ૨૪
તાન મને ધને કાર્ય જ્યૌ કર્યો, સકલ આર્યનાં દુઃખ કે દર્યો;
તદપિ હે પ્રભુ ! શી મારીયો, કવિ મણી ભણો સ્વર્ગમાં ગયો. ૨૫
કવિ ધરો સહુ આર્ય યાદમાં, વિરહ આ લખ્યો પેટલાદમાં;
અચળ નામ આ નર્મનું ધરે, ઉદય માગીયો, કાંશી ચંકરે. ૨૬

નારાયણ છંદ.

મહાજનો મણી સમાન રાતમાં સુતા જઈ,
અતી દુઃખી, નદેશ સુખ વાત હીંદમાં થઈ;
વિચાર વાર વાર યાર દીલ મધ્ય યાયછે,
અરે મણી સ્વદેશથી વાંદેશ આજ જાયછે. ૨૭
કવીરવી સમાન નર્મ આજ સ્વર્ગમાં ગયો,

૧ પોતાનો ભાગ અથવા બક્ષ લેવાનું હે કાળ તું ન સુ
ક્યો. ૨, વાહાબો.

અધીક શોક દેશના ઘણા સુવર્ગમાં થયો;
વિયોગ તે કવી તણો સ્વદેશી દીલ લાગ્યો,
અરે મણી સ્વદેશથી વિદેશ આજ જાયછે. ૨૮
ખનાવનાર, રક્ષકાર, મારનાર, મી પ્રભુ,
જીવાડનાર, કાઢનાર દુઃખ દૂર હે વિભુ,
અરે પ્રભુ શું ભૂલમાં મણી જનો મરાયછે,
અરે મણી સ્વદેશથી વિદેશ આજ જાયછે. ૨૯
વિનાય ભાસ થાયછે, વસું પ્રદેશ જાયછે, *
પ્રવાહ લક્ષ્મિના વિષે પ્રદેશી લોક નહાયછે;
અરે તું કાળ હીંદના મણી સુખેથી ખાયછે,
અરે મણી સ્વદેશથી વિદેશ આજ જાયછે. ૩૦
કવી ગયાથી લોક શોક વાક્ય જો ઘણાં વદે,
ઘણું લખ્યું સ્વદેશકાળ આ વિયોગ નર્મદે;
અરે અરો સુવીર વિશ્વમાં કવી મનાયછે,
અરે મણી સ્વદેશથી વિદેશ આજ જાયછે. ૩૧
જગાડનાર જોધનો સુખોધ આપનાર તે,
વિરોધ ક્રોધ કાપનાર કાબ્ય ગુંથનાર તે;
રચેલ પુસ્તકે અધીક જ્ઞાન એ મનાયછે,
અરે મણી સ્વદેશથી વિદેશ આજ જાયછે. ૩૨
રસીક કાબ્યકારતે સ્વવાચ ક્ષેત્ર કાર તે,
કસાઈ જીવ ચાલીયો દયા ન આણી મારતે;
ગરીબ કાબ્ય કાર મારતાં શું જીવ ચા'યછે,
અરે મણી સ્વદેશથી વિદેશ આજ જાયછે. ૩૩
અરો પોકાર પાડીને અઢો સ્ત્ર હીંદની હદે,
સુવીર ધીર વાર વાર ચાર જો મુખે વદે;
લખ્યો વિયોગ મુર્જરાત મધ્યમી ચરોતરે,
જણાવ્યો સ્વશક્તિમાન હરત કાશીચંકરે. ૩૪

મનહર.

આર્ય કહે આર્યને જો પ્રિય મારા સ્વામી નાથ,
 પક્ષી સૌ આકાશમાં આ કેમ ઉડ્યાં જાયછે;
 નરમદ ગયો તેને ખોલાવા શું ઉંચાં જાય,
 દીલગીર હશે કે મને તે મક લાયછે;
 કાગડા કાકા કરેછે કહેા મારા સ્વામીનાથ,
 રડેછે તે સર્વકે ખુશીથી મુખે ગાયછે;
 કાકા અર્થ કહાં કહાં, મુખે એમ ખોલ માટે,
 આપણી સાથે તે પક્ષી દીલગીર થાયછે. ૩૫
 આર્ય કહે પ્રિય મારી સાંભળતું વાત નારી,
 સાંજ પડી ચંદ્રમા આકાશમાં દેખાયછે;
 દીલગીર હશે તેથી કાળા ડાઘ મધ્યો મધ્ય,
 ધારણ કર્યા હશે એ નેત્રથી પેખાયછે;
 અરેખાત નરમદ ગયો તેથી શરમીદો,
 પૂરવમાં આવતાં નૈ પશ્ચિમમાં જાયછે;
 આપણી સાથે જો પક્ષી દીલગીર થયાંછે ને,
 ચંદ્રમા થયો તે માટે દુઃખ દબરાયછે. ૩૬

ભુજંગીછંદ.

મણી આર્ય ભુમી તણા આજ ખૂટે,
 પડી ખોટ શી તે પ્રભુ ઘેર લૂટે;
 કુમી હોંદની જો ધણી શુભ આશ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૩૭
 સ્વદેશભિમાની બહુ દુઃખ પામ્યા,
 પ્રભુ તર્કશા અંતરે જુજ જામ્યા;
 હજી આર્ય ભુમાં ધણીછે કચાશ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૩૮
 થયો ગુણ દીવા ગયું તેજ નાકું,

સરીતા જતી રે રહ્યું ખાલી બાહું;
ગયો તેમરે આ મણીનો પ્રકાશ,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૩૯

પ્રભુ શીદ રહ્યો ધણું થાય માહું,
ભુમી આર્યનું સત્ત જો જાય નાહું;
મીઠું દૂધ તેની યઈ ખાટી છાય,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૦

વિના અગ્નિએ આર્યતાં દીન ખાગે,
મણી ઝોળી લીધો ફૂડા ફુજ કાળે;
ગયા હોય ઉડી પડીછે કીકાશ
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૧

બન્ની બાળ જાણી ગયો નર્મ નાહો,
અરે આર્ય ભુમી તણો દીન માહો;
કવિતારૂપી અધની નાહો ખાશ,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૨

કરી હોળીને નર્મ નાશી ગયોછે,
મહેતા નસિં' સાથ એ જો રહ્યોછે;
મન્યા સાંતલા તે જગ્યા પ્રેમ પાથે,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૩

ગયો તે ખરા જ્ઞાનનો આખતારો,
ગયો વીરને શૂરના ક્યાં વિચારો;
સ્વદેશભિમાની મને યઈ ખટાય,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૪

ગયો જ્ઞાનના અધનો ખેસતારો,
મુકી એ ગયો અંધનો એક બારો;
રહી નર્મના નામની એ મીઠાય,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૫

મયો આર્ય ભુમી તણો દહ હાથી,
 ગયાં શબ્દ રૂપી શરો સાથ બાથી;
 રહ્યો નર્મના નામનો ફક્ત બાસ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ, ૪૬

કવિ તે હતો જ્ઞાનનો ખૂદો વિલાસી,
 ગયો ને રહ્યા આર્ય સર્વે વિભાસી;
 થયો નર્મના દેહનો આજ નાથ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૭

ખરો હીંકુ તે ને ખરો શ્રેષ્ઠ આર્ય,
 કર્મો દેશ માટે ઘણાં એક કાર્ય;
 મયો નર્મ રે' કાવ્યરૂપી સુવાસ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૮

ખરો વીર તે આર્ય ભ્રમણ બાળ્યો,
 આરે આર્ય ભુમી વધુ શું ન પાળ્યો;
 ગયો નર્મ નાઠો મુકી નિજ લાથ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૪૯

રચ્યાં કાવ્ય બારે બલા નામ માટે,
 ભલું જ્ઞાન આપ્યું લીધું કે ન સાટે;
 ઘણી દર નાખી ખુરી જે કુવાસ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૫૦

ખરો ગુર્જરાતી ખરો સુરતી તે,
 ખરો તે કવી બુદ્ધિની મૂરતી તે;
 ગયો નર્મ નાઠો મુકો બાકી ધાસ,
 કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૫૧

બહુ દીલગીરી થઈ ગુજરાતે,

૧ નર્મદ કવિ કે નરમધાસ, મુકો ધાસ કે નર્મદ લાથ.

જગાડ્યો બધો દેશ આ નર્મ વાતે;
વધો નર્મ હું મુખથી આર્થ દાસ,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૫૨
બલો તે કવી ને ખરો શરવીર,
વળી શાંતતામાં પુરો તેમ ધીર;
થળે નર્મતા નામનો બ્રહ્મા પ્રકાશ,
કર્યો નર્મદાશંકરે સ્વર્ગ વાસ. ૫૩

માડીની.

કવિ નરમદ છે નહિ આજ આ દુનિઆમાં,
જીવ નરમદ નાહો દેહ આ સુનીઆમાં;^૩
કવિ નરમદનીરે બંધ થૈ છે કવિતા,
દિલગર ક્યમધું નહિ શું ઉગ્યોરે સવિતા. ૫૪
અધિક સખત તાપે આજ આર્યો બળેછે,
કવિ અરિ રવિ ઉગી જાભ લૈ શું રળેછે;
રવિ તુજ અરિ પાછો સ્વર્ગમાં ઉગવાનો,
હરિકૃષ્ણ કરશે તે ભે નથી ચૂકવાનો;

ગીતિ.

કવિ નર્મદ શુરવીર તે, આર્ય તણો તે અધિક ઉપકારી;
વિરહ થયાથી વાગ્યો, ખડું તણો ધા અધિક ને કારી. ૫૬
નર્મદ નાથ થયાથી, દેશી દાસ દિલગિરી ગિરી સમ છે ;
આર્ય પ્રજાની ચઢતી, કવિ પ્રવાણે વિનાશથી કમ છે. ૫૭
સુભટ સુવીર હતો તે, સૈન્ય સુધારા તણો ખરો સાથી;
દેશ જાભમાં મુખછે, એમજ ગણતો તન મન ધન પાખી. ૫૮
આર્યદેશ હીતેચ્છું, નર્મ ગયાથી થયા દુઃખી આર્ય;
વિરહ થયો ન ખમાયે, કાળ તુંજથી થયું કાળુ કાર્ય. ૫૯

૨. દીનગીરીની ખબરે કે નર્મદની કિર્તિથી વાતે.

૩. સુની પડેલી દુનિયાં.

છંદ્રવિજય છંદ.

નર્મદ નાથી ગયો જગથી દિલગીરે થઈ ગુજરાત બધીરે,
 દેશનાં અભિમાન ગયું અતિ નર્મદ નાથથી ઓઠ વધીરે;
 દુઃખની દાળ વિષે ઉભરાણુ થયું જન આ આવધી અવધીરે,
 ઈશ્વર કોપ શું આજ ક્યો થઈ આર્ય ભમાં સધળી સખતીરે. ૬૦
 નર્મદ નામ કવિ અતિ ઐષ્ટ હતો શર્ણુગાર બલી ગુજરાતે,
 નર્મદ દેશ તણા હિત શું સહતો સુખ દુઃખ અરે નિજ જાને,
 ગર્વ હતો નહિ દીલ વિષે જરો, ખોડુ ગણ્યું નહિ દેશની વાતે,
 એ ઉપકાર ન આર્ય ભુલો ઉપકારી અરો કવિ કોડ વશા તે. ૬૧

મનહર.

નર્મ કોષ હોષ તારા આજ જાને ઉડી ગયા,
 દોષ નથી તારો એતો રોષ જગરાયનો;
 તારો નરમદ ગયો તારો નરમદ ગયો,
 ઠામ ઠામ થયાં દીલગીરો રૂપ ગાયનો;
 નર્મકોષ કહ તારો ઘોષ ધણો થયો સુણી,
 સમાચાર તારા કરતારના વિદાયનો;
 શોકાતુર થયો તેથી નિમકહલાલ અરો,
 જાણ્યો તારી દીલગીરી તણો મેં આ માખનો. ૬૨

છંદ્રવિજય.

નર્મદ આજ ગયો વુજ દાદ હતો સુણનારે અરેઅરે શરો,
 દેશ તણો અભિમાની હતો વળી વાદ વિવાદ વિષે જન પૂરો,
 નર્મદ કોષ શરીર તણો દિલગીરીથી રંગ થયો પણ ભૂરો;
 નર્મદ સાચી ગયાથી થયો ભૂમી આર્યની આશ તણો ચક્રચૂરો. ૬૩
 દોહરો.

નર્મકોષ બેહોશ થઈ, થઈ દીલ દીલગીર;
 કાળો જામો પહેરીઓ, કર મેલ્યો તગદીર. ૬૪

મનહર.

અક્ષી આર્ય ભુમી તારા પુત્ર નીરમાલ્ય યાય,
તોયે તારો ગર્વ ખોટો દિલથી ન ઉતરે;
મણી દેશ થકી જાય અજ્ઞનો ને ખૂટી જાય,
જેને તારૂં ચીર ગ્રાહ્યું પરદેશી કુતરે;
બળવાન પુત્ર તારા આર્ય ભુમિ પોલાં હતા,
મોટા મોટા જંગમાં ઉમંગ ધારી ઉતરે;
નરમદ નાશી ગયો નિરમાલ્ય દેખી આર્ય,
જેઓનું ન જોર ચાલ્યું આજ કાચા સુતરે. ૬૫

ઈંદ્રવિજય.

આર્ય ભુમિ અપવાદ પડ્યો શીર નર્મદ સત્ત્વ ગયું ક્યમ નાહું,
શો અપરાધ થયો તુંજથી ભુમિ ! ઈશ્વર કેમ કરે તુજ માહું;
રે મણિ તુલ્ય ગયા તુજ પુત્ર થયું દિલ આ ભુમિમાં મુજ આહું,
ને સરિતા નીર સર્વ જગુ રહ્યું ખાલી પડ્યું ધૂળથી પુર માહું; ૬૬

ભુજંગી.

વિવેકી જનો સાંબળો વાત મારી,
દશાતો યજ્ઞે તમારી નહારી;
ગયા હોંદથી મી બર્યા શેઠ હાથી;
પ્રભુ ! શીદ માર્યા જનો શૌર્ય સાથી. ૬૭

હતા વીર તે સ્વર્ગ મધ્યે પધાર્યા,
પ્રભુએ ધણા કાપરોને વધાર્યા;
જુઓ હોંફ નાહા નિમેલી જગાથી,
પ્રભુ ! શીદ માર્યા જનો શૌર્ય સાથી. ૬૮
ધણા રાજ પુત્રો થયા છે અકીણી,
નથી જાણતા એ ખરી વાત કીણી;
ખિલે આર્ય વંટોળ પો'એલવાથી,

પ્રભુ! શીદ માર્યા જનો શૈર્ય સાથી. ૬૬
 જીએ બ્રહ્મપુત્રો થયા બાંગ પીતા,
 થયા કે અધર્મિ ખુણે નાખી ગીતા;
 અરે ક્યાં ગયા કર્ણ ને રામ બાથી,
 પ્રભુ! શીદ માર્યા જનો શૈર્ય સાથી. ૭૦
 અરે શું કયો આપનો જીવ વાલો,
 અરે શીદ ઢોળ્યો વીરે પુર પાલો;
 થયા આર્યદિનો સ્વલક્ષ્મી જવાથી,
 પ્રભુ! શીદ માર્યા જનો શૈર્ય સાથી. ૭૧
 હતા ઉપયોગી શૂરા આ સમામાં,
 ગયા તે, રહ્યા આ ખુશી સૌ દમ્યામાં,
 અરે ના ડર્યા એ ક્રૂડા શર્મ ધાથી,
 પ્રભુ! શીદ માર્યા જનો શૈર્ય સાથી. ૭૨
 ગઈ આખર આપની આજ નાઠી,
 દશા થૈ તમારી ખરે આર્ય માઠી;
 થયા કાયરો મોહ મધ્યે ક્રૂર્યાથી,
 પ્રભુ! શીદ માર્યા જનો શૈર્ય સાથી. ૭૩
 સુણો સ્તાનવાળા બણેલા ગણેલા,
 સુણો પ્રીય દેશી સતીનાં જણેલા;
 મયો હીત માટે પ્રભુ આશરાથી,
 પ્રભુ! શીદ માર્યા જનો શૈર્ય સાથી. ૭૪
 કવિ નર્મ નાઠો થઈ છે ઉદાસી,
 અરે સદ્ય શું એ થયો સ્વર્ગ વાસી;
 ધરો નર્મનું નામ સૌ આર્ય યાદે,
 કવિતા રચો જન્મભૂ પેટલાદે. ૭૫

શિખરિણી છંદ.

ગયો નાઠો આજે, નરમદ કવિજ્ઞે સ્વરગમાં,

થયા આર્યો દુઃખી, દિલગિરી થઈ સૌ વરગમાં;
 ગયો સાથી સાચો. શુરવિર હતો એ જગતમાં,
 વધારો શું કીધો, પ્રભુ ધર ગયેલા ભગતમાં. ૭૬
 વિલાસી વિદ્યાનો, રમણીય અતિ તે કવિ હતો,
 સવિતા આતે શું ! અધિક શુભ તથી રવી હતો;
 મતિ તેની ભારે, હતી અધિક ને ગ્રંથ રચવા,
 વળી ધર્મ સાચો, મતિ વજણયો ઈંદ્ર ભજવા. ૭૭
 વિવેકી તે પૂરો, વિનય રૂપ તે દેહ જગમાં,
 સિધાબાથી સ્વર્ગે, દિલગિરી જનોમાંન્ય અગમાં;
 વળી આર્યો માટે, અધિક અમ તે દેહ ભરતો,
 સ્વદેશભિમાની, તન મન ધને કાર્ય કરતો. ૭૮
 વિવાદે ને વાદે, અતિ કુશળ ને તે કવિ હતો,
 ભજી આ ભૂમિમાં, ગુરુજર સ્વદેશે રવી હતો;
 થયો તે ને અસ્ત, ઉદય તણી આશા નથી રહી,
 થયા દીનો ઝાઝા, વળિ વરપ જાણે ઝટ વહી. ૭૯
 વિચારો શા આત્મા, પ્રભુ હૃદય તારે સમજવા,
 કંઠી એસી લીધો, મતિ તુજ થઈ સર્વ હરવા,
 દયા લાવો દેવા, કવિ મણિ હરો ના પ્રભુ હવે,
 જુઓ આર્યામાતા, નરમદ ગયાથી અતિ લવે. ૮૦
 વિચારો તે નાઠો, ઈશ હુકમછે ત્યાં મનીશ શું ?
 નિરાધારી પ્રાણ, જગદિશ વિના તું વશીશ શું;

(ભજામણુ.)

વિચારો સૌ તેના, સ્વજન હિતમાં શ્રેષ્ઠ ગણવાં,
 સહુ આર્યો પુત્રે, નરમદ તણા ગ્રંથ ભણવા. ૮૧

દોહરા.

ઇંદ્રપુરી આર્યો તણી, મુંઝવતું તે માન;
 શુરતનો શણુગાર તે, ખેડો જાહેરે રાન. ૮૨

નરમદ વીર થઈ આવ્યો, વર્ષ જતાં દશમાર,
જય નિશાન ચઢાવ્યો, આર્ય તણે દરમાર. ૮૩

ઉપેદ્રવળી છંદ.

વિચાર વારો સહુ ધૂળ ધાણી, જનુ રહ્યું આર્ય ભુમિનું પાણી;
થયો ભલો દીન અધીક કાળો, ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૮૪
કદી જનેતા તણું ફક્ત બાળ, પ્રભુ રૂઢ્યાથી જ્યમ થાય કાળ;
સુનો પડ્યો તેમ સુ આર્ય માળો, ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૮૫
જતી રહી *વલ્લરી રૂપ આશા, જતા રહ્યા નર્મ કવિ તમાસા;^૧
અરે થયો દીન અધીક કાળો, ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૮૬
અરે થયા બંધ કવિ વિચારો, જતો રહ્યો પંડ કવી બિચારો;
સ્વદેશ કામે બહુ કાળ ગાળ્યો, ગયો કવી તેજન કોઈ ભાળો. ૮૭
ભલું રળ્યો જ્ઞાન કવી સ્વદેશે, અરે ગયો આજ કયા પ્રદેશે;
ગયો જીવ્યો શૌર્ય તણો ઉછાળો, ગયો કવી નર્મદ કોઈ ભાળો. ૮૮
સુવાડ ગૈ એતરે આ ઉઘાડું, લુટી જશે ધાન્ય કુચોરે ધાડું;
ગઈ ભક્તી નર્મદ શર ઝાળો, ગયો કવી નર્મદ કોઈ ભાળો. ૮૯
કુકાળ આ કુષ્ઠ થયો સ્વદેશે, ગયો ગુણી નર્મદકો વિદેશે;
અધીક શોકાતુરછે નિશાળો, ગયો કવી નર્મદ કોઈ ભાળો. ૯૦
અરો મહાવીર હતો કવી તે, બીજો ભૂમિ આર્ય તણો રવી તે;
પ્રભુ કવી નામ અધીક પાળો, ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૯૧
વિદાય જો આર્ય થયો ગુણીલ, અરે સમાચાર કુડા સુણીલ;
પડી બહુ અંતર મધ્ય ફાળો, ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૯૨
અધીક શોકાતુર સૌ થયાછે, અરે મણી હોંદ તણા ગયાછે;
અરે ગયો કામ્ય સુશકિત વાળો, ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૯૩
અરે અરે કાળ ! કર્યું શું કાળું, સમયું હું નહૈ ક્યમ નર્મ આળું;
રૂએ ભૂમિ મુખથી જય લાળો,^૨ ગયો ભલો નર્મદ કોઈ ભાળો. ૯૪

* વેલો. ૧ તેનાં બપણની ખૂબિતા ખેલ. ૨ નદીયો
અથવા ઝરા રૂપી લાળ.

યજ્ઞે બલુ નર્મદ નામ જાહે, ધરો જમો સર્વ સુવાન પાદે;
યજ્ઞે વિજ્ઞે નર્મદ એ સુસાદે, લખી કવિતા પ્રિય પેટલાદે. ૯૫

કુંડળીયા છંદ.

કવિ નરમદ સ્વર્ગે ગયો, થઈ દિલગીર ગુજરાત,
આર્ય ઉદય જૂર જો ગયો, થઈ ગઈ પાછી રાત;
થઈ ગઈ પાછી રાત, જાત કવિની પણ નાહી,
થયા આર્ય હેરાત દેશ દેશીની માહી;
પ્રભુ ! ઉતાર્યો આજ સહુ દેશીનો તે મદ,
પ્રભુ ! રાખ્યો કુંઈ લાજ સ્વર્ગે નાહો કવિ નરમદ. ૯૬
વિદ્યાનો આતુર તે, શણિ તમ ગુણવાન,
દુખનો દિવસ આવતાં, પડિયો થઈ બે ભાન;
પડિયો થઈ બે ભાન રાત સેવ્યું કવિરાજે,
અરે કુજ કુડ કાળ કવિ ઝડપ્યો ક્યમ આજે;
કર્યો નહી દરકાર લોક વંદા નિંદાનો,—
ગયો સ્વર્ગે મોઝારે કવિ આતુર વિદ્યાનો. ૯૭
શુરવીર ને કુળવાન તે કાવ્ય કળા કરનાર,
આભારી છે એહનાં સર્વ આર્ય નરનાર;
સર્વ આર્ય નરનાર આજ દીલગીર થયાંછે,
આર્ય ભુમિનાં ચક્ષુ થકી અમુજ વહ્યાંછે;
ડાહ્યાનો સરદાર તાંકીને માર્યો બહુ તીર,
ગયો કવિ ગુણવાન બહા આર્યોમાં શુરવીર. ૯૮

રાગ દેશી.

જન સાંભળજો કહું, આજ દેશ કવિરાજની;
ગયું આર્ય તણું અભિમાન શાબાઆ સમાજની. ૯૯
ગયો દેશ તણો અભિમાની કયો રાની આજમાં;

મુણી કાંઇન સુઝે આજ મતિ કામ કાજમાં. ૧૦૦
 જેની વાણી અધીક રસીક ગયો કવિ આજ તે;
 થયા આર્ય ધણાજ ઉદાશ રહ્યા ચિન દાઝ તે. ૧૦૧
 જેના ગદ્ય પદે કુડો પહાણ બીન્ને ઝટ યામછે;
 કુબ્યું નર્મ રૂપી કવિ વહાણ વળી વસુન્નયછે. ૧૦૨
 જાણો વિરહ તાણું આતિ દુઃખ દુકાળનો કાળ તે;
 વળી અગિન વિના જન દેહ અરેઅરે બાળતે. ૧૦૩
 આબો કાળ કરી ન સંભાળ કે કોને હું મારુંછું;
 લઇ નાઠો મણી કવિરાજ શું ગુણ વિચારુંછું. ૧૦૪
 જેના સદ્ગુણના ભંડારે બહુ વખણાયલા;
 તેને લીધો શીદ તે કાળ હણ્યા ન શું બાયલા. ૧૦૫
 ગયુ આર્યતાણું અભિમાન કવિ દરબારનું;
 ગયું બાન અરે પ્રભુ આજ બહુ નરનારનું. ૧૦૬
 જેણે કીધા બહુ દેશ બાબ કવિતા રચી ધણી;
 એવા આર્ય બનો પરમાર અરે નાઠો તેમણી. ૧૦૭
 જેણે અમ લીધો દેશ માટ ઉચાટ વેણો ધણો;
 એવા ઉત્તમને શીદ આજ પ્રભુ રાજ તે હણ્યો. ૧૦૮
 જેનાં વચન મધુર રસીક છટાદાર બાયણો;
 જેણે ભાગવીએ સૌ કાળ અધિક સાંભાશનો. ૧૦૯
 જેનું કપટ વિનાનું મન નહિ દોષ લેશરે;
 તે ઉજો જે આકાશ થઇને અગેશરે. ૧૧૦
 જેણે વર્ણવી કુદરત નાર તે નાર હયે રડે;
 ઉભી થાય ધણી ધણી વાર તથાપિ રડે પડે. ૧૧૧
 થલે નર્મદનો જયકાર વદો મોઢા સાદમાં;
 લખ્યો વિરહ કવિ રમણી કાજ સુસ્થળ પેઢલાદમાં. ૧૧૨

મનહર.

તાપી નદી કેમ આજ તમે દીલગીર નહીં,

નરમદ ગયો પણ આપ વહ્યાં જાઓછો;
હું જાણું છું નરમદ શોધવાને વે'તાં હશે,
તેથી કરી જાણું અરો દિલગીર થાઓછો;
સુકાઓ દીલ ધણાં હાડકાં દેખાપ ગ્રામી,^૧
તોએ આર્ય પુત્રોને એ માજી પાણી પાઓછો;
આર્ય નરમદ શુરવીર આજ નાશી ગયો,
મારી સાથે તમે વિરહ વિલાપ યાઓછો. ૧૧૩

છંદ્રવિનય.

પક્ષિ સહુ દિલગીર થયાં દીલગીર થઈ કવિ માત સુતાપી,
માજી તમે શુભ વા'લ ધર્યો પણ વિગ્નની જન નહીં ક્યમ કાપી;
રક્ષણ કેમ કર્યું નહીં નર્મ તાણું શીદ પુત્ર ર્યો કર થાપી,
કુઃખ થયું અતિ આર્ય ભુમિ મહી કોણુ અરો થકનારજ માપી. ૧૧૪

મનહર.

નર્મ કાબ વાવળે બરાઈ તારા અમુ થકી,
તોયે કેમ નરમદ વિલાપ ન હોડતો;
ગબરાઈ ગયો તેથી આર્ય અંતરમાં પેસી,
કુર્મુણાદિ આજ મહા શોક થકી ફાડતો;
તુજ વિયોગ વિલાપે આર્ય મન એચાયછે,
નર્મ નામ અરે અર કાબ સાથે જોડતો;
નરમદ નામ તારા અંતરમાં અતિ આવે,
સાંભળું કે તરત આશા રાખીને દોડતો. ૧૧૫
પરવત પા'ડ તમે જીયા જીયા કેમ વતો,
હું જાણું છું નરમદ શોધવાને જાઓછો;
પ્રાણી ભૂત સર્વ આજ મન શોકાતુર રાખે,
હું જાણું છું આપ પણ દીલગીર થાઓછો;

૧ અશ્રુ નીકળેછે ઝાઝાં શોકની આ નથી માઝા,
શોકેં અપાર એવું આર્યને ખતાવેછો;
કવિ નરમદ ગયો રવિ અરૂં થયો આજ,
વેગળેથી કાળા શોકાતુર બહો જણાએછો. ૧૧૭

દ્વંદ્વવિજય.

દેવી સરસ્વતિએ દીલગીર ખરેખર આર્ય જનો સહુ બાળે,
નર્મ વિયોગ રૂપી કુડ રોગ વિનાં અગની જનનાં તન બાળે;
છે દીલગીર સરસ્વતિ આજ વિચાર જુઓ જઈ કોઈ નિશાળે,
નર્મદ પુત્ર વિયોગથી બેસવું શુભ સભા મહી આસન કાળે. ૧૧૭

મનહર.

મોટી મોટી હવેલીઓ ઊંચી ઊંચી ડોક કરી,
નરમદ ગયો તેને સ્વર્ગથી બાલાવેછે;
હવેલીઓ જાણેછે કે સ્વર્ગ વાટ ઊંચે હશે,
કારણકે પરજન્યર ઊંચેથીજ આવેછે;
આવાં આવાં ચિન્હ બહુ હવેલીઓ તણાં આજ,
દીલગીરી આર્ય લોક સર્વને ખતાવેછે;
આપી ઉત્તેજન ઝાઝુ કાબ્ય કળાના વિચારે,
નરમદ ગયો પણ નામ જો રખાવેછે. ૧૧૮

રાગ પદ.

(સજ્જન સૌ વિનતી ધરજો ધ્યાન) (એ રાગ.)

જગત આ છોડી ગયો કવિ રાજ
છોડી ગયો કવિરાજ. જગતઆં ૧૧૬
આર્ય જમી દીલગીર થયાંછે,
આર્ય ભની ગઈ લાજ. જગતઆં ૧૨૦
કાળ થયોછે આર્ય અરારિ,
ફીકર થઈ જન આજ. જગતઆં ૧૨૧

૧ પર્વતમાંથી નીકળતી નદીઓ, ૨ વરસાદ.

માનવાન એ ભાન પડ્યો છે,
 રડ્યો આર્ય સમાજ. જગતઆં ૧૨૨
 વાદળ આગ્યું દુઃખ તણું ચઢી,
 આર્ય ભૂમિ દુઃખ ભાજ. જગતઆં ૧૨૩
 ઈશ્વર સાધન સારાં આપો,
 બંધાય રક્ષણ પાજ. જગતઆં ૧૨૪
 કવિ રૂપી ઊંચ સાધન આપો,
 આર્ય થશે સુખ ભાજ; જગતઆં ૧૨૫
 માન જતું રહ્યું આર્ય જનોનું,
 દ્રવ્ય ગયું ચઢ્યું બાજ. જગતઆં ૧૨૬
 ભૂમિ રૂપી એક સાધન સાચું,
 પસંદ ગયાં દૂર સાજ. જગતઆં ૧૨૭
 દેશને માટે વિરહ લખ્યો આ,
 સાંભળ રૂદન અવાજ;
 જગતઆં છોડી ગયો કવિરાજ. ૧૨૮

વસંતતિલકા વૃત.

આ દેશ વેષ તજી નર્મદ આજ નાઠો,
 રે આ થયો દિવસ આર્ય ભૂમિનો માઠો;
 વાચાળ કાળ ક્યમ આજ થયો તરાથી.
 શું કોપ આજ નીકળ્યો હર કે હરાથી. ૧૨૯
 આ લોક લોક કરતાં ખુબિ ભૂધરાની,
 જે વાત બાળ વળી યૌવનને જરાની;
 આકાશ ક્યાંસ કરતાં નહિ પાર આવે,
 મોટા પુરુષ જગનાથ કહી બતાવે. ૧૩૦
 એ નર્મ કર્મ કરતો નિજ દેશ કાળે,
 બીન્યો નથી સુખદ ત્યાં કંઈ લોક બાળે;

સૌ આર્ય આજ જય નર્મદ નામ ગાજે,
 જોયી કરી યવન કાળ અધીક દોઝે. ૧૩૧
 રે કાળ કરે બની કેમ કવી રડાબો,
 રે ત્રાસ આર્ય દીલમાં ક્યમ તે પડાબો;
 રે નર્મ કાળ સુણતાં બહુ બાણ વાગે,
 રે નર્મ નામ સુણી આર્ય સુતેલ જાગે. ૧૩૨
 એ નર્મ નામ યકી નાગર ત્યાત શાબી,
 એ નર્મ નામ સુણી કિતરી સ્વર્ગ થોબી;
 આવી ખુશીથી વરવા સ્વરગે કવીને,
 તે મોહ પામી બલી આર્ય બૂના રવીને. ૧૩૩
 રે આ વિશાળ જગ સાગરને તર્યો તે,
 જો કોઈ વીર મૂરવીર બધે ઈયો તે;
 આ દેશ બાબ કરવા દિલમાં વિચારું,
 આ ભરત કાપર પણા યકી બહો સુધારું. ૧૩૪
 રે નર્મ આ જગત છોડી ગયો ગયો તે,
 જો નામ બાસ જગ મધ્ય રહ્યો રહ્યો તે;
 લો નર્મ નામ જન આજ ધરો સ્વ પાદે,
 જો આ લખ્યો વિરહ નર્મદ પેટલાદે. ૧૩૫

હરીમીત ઇંદ.

દિલગીર આર્ય સમાજ આજ કવિ વિના ગુજરાતમાં,
 ક્યમરે કવિતું બચ્યો નહોં મળરઈ ગયો ક્યમ ધાતમાં;
 વિદ્વાન તુજ વિયોગથી ધિકારતા સંસારને,
 કવિ નર્મદ ઉપકાર કરીયો આર્ય સૌ નરનારને. ૧૩૬
 આ ભરત ભૂમિ છે બરેલ અધીક દ્રારિદ્રે કરી,
 નિજ દેશ હિતેચ્છુ સહુ દીલગીર છે અમ્મુ બરી;
 પણ કાળ માથે આજ નહૈ છે આજ જગ લયકારને,
 કવિ નર્મદ ઉપકાર કરીયો આર્ય સૌ નરનારને ૧૩૭

આ જગત ઉત્પત્તિ તથા સ્થિતી અને લયકાર છે,
 નર્મદ પ્રલય સરવે થયા ઉદાસ સૌ નરનાર છે;
 વળી જ્ઞાન તાન જનું રહ્યું ગૈ રમુજ નિજ ધરનારને,
 કવિ નર્મદ ઉપકાર કરીયો આર્ય સૌ નરનારને. ૧૩૮
 પારસ મણિ નર્મદ ગયો જે એજ સંગત રાખતો,
 અભિમાન આદિક શુભ દીલના દૂર ઝટ કવિ નાખતો;
 રે અર્ક થું અભિમાન સે ઉરમાં બેસો બહુ ખારને,
 કવિ નર્મદ ઉપકાર કરીયો આર્ય સૌ નરનારને. ૧૩૯
 ગ્ન્યમ કહ્યું અર્જુન રામ રાવણુ પુરુષમાં શુરવીર તે,
 ત્વમ નર્મ કોથી ડર્યો નહી જગમાં હતો બડ ધારતે;
 રે કાળ તે શીદ મારીયો એ કાવ્યના કરનારને,
 કવિ નર્મદ ઉપકાર કરીયો આર્ય સૌ નરનારને. ૧૪૦
 રમણીય સમજણુ તીવ્ર અક્રમ આર્ય સૌ સંભારતા,
 પ્રભુ આજ આર્ય મણિ તમે ક્યમ દૂથ ધારી મારતા;
 સહુ આર્યના મણિ લોકને દીધાપુરા કરી તારને,
 કવિ નર્મદ ઉપકાર કરીયો આર્ય સૌ નરનારને. ૧૪૧
 નદિ નર્મદા ગુજ નામ વાળો શુભ કવિ સ્વરગે ગયો,
 જે નર્મ કાળ નથી રહ્યો ખારિક કાળ હવે થયો;
 રમણીય છે પેટલાદળમાં સુજરાત મધ્ય અરોતરે,
 આ વિરહ નર્મ બધા મખી મતિ અલ્પ કાશીશંકરે. ૧૪૨

મંદાકાંતા વત્ત.

આર્યોમાં તે સુખટ વિરને દવ થું દહય કીવો,
 વાલો વાલો બરત બુમિથી આજ ઉપાડી લીવો;
 વેલો વેલો તરવર તણો ગ્રાડ પેલો ઉપાડ્યો,
 છોડ્યો ન્હેતે સુખટ કવિને કાળરે થું સુવાડ્યો. ૧૪૩
 વાલો વાલો સકળ જનનો આર્ય વકતા હતો તે,
 વારંવારે વિનય ધરીને મુ સભામાં જતો તે;

રે જીવ્યો શું જગત પતિકે નર્મ વિનાશ કીધો,
 શામાટે તે ગરજ ગણીને આર્ય ઉપાડી લીધો; ૧૪૪
 બારે બારે કવિત સરખા વૃત્ત નેણે રચ્યા છે,
 તર્કો નેતા સ્વજન હિત શું આજરે બ્રહ્મા મચ્યા છે;
 એવા શાણા મુબંટ કવિને કાળ શું લેઈ નાઠો,
 આવી આજે અખર કુડરે, રે સમાચાર માઠો. ૧૪૫
 તારો તારો બરત ભુમિરે નર્મ નાશી ગયો છે,
 રે આજે ક્યાં સફર કરતો જો વિદેશે રહ્યો છે;
 શોધો ! શોધો અધિક કરતાં જો મણી હાથ લાગે,
 તો તો વારી જરૂર મળશે છાંટવા આર્ય આગે. ૧૪૬
 શાણો સાની સરસ મતિનો આર્યનો તે કવીર,
 મરૂ પાસે ઉદય નથી જો અસ્ત પામ્યો રવી તે;
 શૂરો સાચો હિમત ધરતો નર્મ, વિયોગ સાલ,
 કાળાં કાર્યો અધિક કરીયારે કુડા કુજ કાળે. ૧૪૭
 આર્યો કાર્યો કવિજન તણાં આજ ઉરે ઉતારો,
 આબારી થૈ વિનય ધરીને આ કવિતા સ્વિકારો;
 સારો માઠો સમજી મનમાં રાખજો રોજ યાદે,
 શાણા આર્યો વિરહ લખીયો શ્રી ભુમી પેટલાદ. ૧૪૮

દોહરા.

નર્મદ નામ ધરો હવે, આર્ય જનો નિજ યાદ;
 દેશ કાજ ઉઠો હવે, હક માગો દઈ દાદ. ૧૪૯
 દાદ સરવ મુણેશ્વરે, શાણી આ સરકાર;
 સ્વતંત્રતા ઝઠ પામશે, બરત વાંસી નરનાર. ૧૫૦
 કરસનદાસ ગયો બલો, ગયો નર્મ કવિરાજ;
 બીજા મણીબહુ બહુ ગયા, ક્યમ રહેશે જનબાજ. ૧૫૧
 ઈશ્વર દાદ મુણી હવે, વાજર મઠો માહારાજ;
 આર્યો વિનય ધરી કરે, વિનવિત ઈશ્વર આજ. ૧૫૨

અરજ અમારી સાંભળી, સાધન આપો સદૃઃ
મતિ આપજો ઈશ્વરા, લખવા માંડ્યું પદ્ય. ૧૫૩
હુનર કળા શરૂ ભાવીને, કરવો ઉદ્યમ જંગ;
આર્ય ભૂમિનો ઝટ યશ, ઝળક ઝળક નિજ રંગ. ૧૫૪
આર્ય કાર્ય કરવાં સહુ, શરૂ ઉદ્યમની સાથ;
જય કરનોછે જગતમાં, જય જય કવિનો હાથ. ૧૫૫

રાગ રામગ્રી.

નર્મદ સ્વર્ગ સિધાવીયો, ઉપજ્યોછે ઉચ્ચાઃ
આર્ય ભૂનો કોણ કાઢશે, બહેમરૂપી કુકાટ. નર્મદ ૧૫૬
બીજો મણી મારા દેશનો, નાઠો ક્યાં પરદેશ;
આર્ય દુઃખી દીલ યાયછે, હવે ક્યમ જય પેશ. નર્મદ ૧૫૭
અગ્નિ વિના આજ બાળતો, કવિરાજ વિયોગ;
ઓ પ્રભુ! પાછો શું આર્યને, યાય તેનો સંયોગ. નર્મદ ૧૫૮
તાપી નદીમાં નાનો હતો, ત્યારે નહાવાને જય;
માટે થજો સ્નાય દેવીછો, આર્યનાં તાપી માય. નર્મદ ૧૫૯
આર્ય સભા શસ્ત્રગાર તે, લૂટ્યો કાળ કુચોર,
તેથી કરી કરપાયછે, આર્ય શાંતિનો દોર. નર્મદ ૧૬૦
વાચારૂપી બાણ ભેદનાં, વાગતાં ચિત્ત દોષ;
નર્મદ જો તે નાશી ગયો, ઉડ્યા સર્વના હોષ. નર્મદ ૧૬૧
નરમદ કાવ્ય નિશાનજો, ઉતરી ગયું રાજ;
આકાશ શોધવા જાયછે, પક્ષીઓ બહુ બાજ. નર્મદ ૧૬૨
જ્ઞાની તાની એ જતો રહ્યો, આર્યનો શરવીર;
આર્ય ભૂમિ રડતી રહી, વહે ચક્ષુથી નીર. નર્મદ ૧૬૩
અપ જોનોછે નિજ દેશમાં, તેનો અપ લાગ્યો સ્વર્ગ;
આર્ય તેથી રડતા રહ્યા, છૂટ્યો દેવનો વર્ગ. નર્મદ ૧૬૪

શૂર હીણુ આય ધણું જીવે, મરતાં ન મરાય;
 શૂરવીર જો વેળા જાયછે, તેથી અમુ બરાય. નર્મદ ૧૬૫
 પ્રલય તણોશુંછે આવીયો, આર્ય ભૂમીમાં કાળ;
 ઈશ્વર ! આર્ય કુખી જશે, બંધાવો વીર પાળ. નર્મદ ૧૬૬
 ખીજો તેવો જી હવે થશે, શૂરવીર કવિરાજ;
 તારે કદી આર્ય લોકની, રહે ભૂમધ્ય લાજ. નર્મદ ૧૬૭
 હીંદ તણા હક જાયછે, વેરા કાળ સમાન;
 આર્યભૂના લોક યાયછે, બહુ બહુ હેરાન. નર્મદ ૧૬૮
 આર્ય હવે કવિરાજ એ, પહોંચ્યો જહાં સ્વર્ગ;
 હાવે બનો શૂરવીર સૌ, શાણા આર્ય સુવર્ગ. નર્મદ ૧૬૯
 સર્વ જનો કેવિ રાખજો, રવીસમ રોજ યાદ;
 વિરહ વિલાપ અમાપ આ, રમીયો પેટલાદ;
 નર્મદ સ્વર્ગ સીધાવીયો. ૧૭૦

દોહરા.

જળચર બહુ ગબરાયછે, તાપ તણા દીન મધ્ય;
 ત્યમ કુખ આર્ય તણું વધ્યું, ઈશ્વર લાવ અવધ્ય. ૧૭૧
 દામ કોષ મોહાદિ ખટ શોક થકી શરમાય;
 આશાબંધી ફલ સૌ, ખીલીને ખરી જાય. ૧૬૨
 જ્યમ અંધાર હોયછે, ધ્રુવ તણે પરદેશ;
 આર્ય ભૂમિ તેવો થયો, નર્મ વિના ગુજ વેષ. ૧૭૩
 કવિતાનો કરનાર તે, સવિતા પામ્યો અસ્ત;
 લખતાં તેવું માહરો, ધ્રુવે જમણો દરત. ૧૭૪
 ધન્ય પીતા જે નર્મના, ધન્ય નર્મનાં માત;
 ધન્ય સરસ્વતિ ગુજને, ધન્ય કવિની જાત. ૧૭૫

છંદપિજય.

રહ અતિ વિરહાગિન વડે પ્રિય આર્ય અરેઅર જો બળિયોરે,

દેશ થકી રસ સર્વ ગયો વળિ બાકી રહ્યો રસ નહી, ઠળિયોરે;
 બકત બરેલ સભા મહી આજ ખરેખર નર્મદ જે બળિયોરે,
 નર્મદ ધૃત રૂપી સરિતા બની સાગર અગ્નિ વિષે મળિયોરે. ૧૭૬
 પ્રાણી સહુ દિલગીરે થયાં રતનાગરે દુઃખ તણો ક્યમ આબો;
 દુઃખરૂપી દીન આજ થયો કવિરાજ બલો જન ક્યાંહ ગુમાબો;
 રે દુત કેમ ધરી નહી લાજ આરે ક્યમ વિષ્ટિ ખરાખ તું લાબો;
 બાગ્ય કુળે કદી આર્યતણાં ઉગતાં કવિરાજ ચરોતર વાબો. ૧૭૭
 એક દિને અગની પ્રગટ્યો વળિ બાળી મુકી અતિ સુંદર લંકા,
 એક દિને પ્રભયે કર્યું દુઃખ કુખી ફુનિઆં રહી ના કુંઈ શંકા;
 ગર્વ જતો રહ્યો આજ જરેજર જે ફરતાજન થૈ બહુ બંકા;
 આ વિરહાનજ ના કળજે કદી શાંત કરે નદી માતસુ ગંગા. ૧૭૮
 સાગર રેલ થકી ધરતી કમતી પણ દુઃખ ગણાય ન ઝાઝું,
 રે પણ દુઃખ થયું અતિ આજ, ન નર્મદ દીન થયું કુંઈ સાજું;
 જે કવિ સ્વર્ગ વિષે વસિયો મનમાં સમજી કુંઈ પામીશ તાજું;
 રે પ્રભુ બંધ થયું શુભ નર્મદ સૌક સુગ્રંથ રૂપી શુભ વાજું ૧૭૯
 દોહરા.

તત્ત આર્ય ભૂમિ તણું, દાન દીન ઘટતું જાય;

બહુ મણિ આર્ય ભૂમિ તણા, પ્રભુ ક્યમ ઓછા થાય? ૧૮૦

શા અપરાધો આર્યનો, કાર્ય સહુ વિખરાય;

આર્ય ઉપર ચઢી આવીઓ, કાળ રૂપી વિપરાય. ૧૮૧

શાર્ફલ વિક્રીડીત.

વિચારો પ્રભુ રાજ તુંજ મનમાં કેવાં થયા આવતા,

કે આ આર્ય ભૂમિ દુઃખાગ્નિથી બળે, રે કોપ શું લાવતા;

આજ આર્ય જોનો સહુ કરગરે, દેવા સુખી રાખશે,

આર્યોનાં પ્રભુજી કૃપા કરી હવે, દૂઃખો દૂરે નાંખશે. ૧૮૨

૧ પૃથ્વીનો કોઈ પણ ભાગ બાકી રહ્યો નહી અથવા
 પ્રજાપતિ:સંદેહ છે.

દોહરા.

ધધિર કોય સમાવશો, દુઃખરૂપ દુનિઆં થાય;
 ભરતખંડના આર્યમાં, દીલગીરી પ્રસરાય. ૧૮૩
 વેલા વારે ધાધને, આર્ય તણાં દુઃખ કાપ;
 દુઃખ અમાપ થઈ ગયું, કર તું સુખ અમાપ. ૧૮૪

મનહર.

જે ભૂમિએ જન્મ આપ્યો ધરમ પરમ નૃપ,
 જે ભૂમિએ જન્મ આપ્યો કર્ણ તથા રામને;
 જે ભૂમિએ જન્મ આપ્યો મહાવર સીંદરાજ,
 જ્યસાંહ જેના કામ શાભાવ્યો આ કામને;
 જે ભૂમિએ જન્મ આપ્યો મહાવીર વિક્રમને;
 જે ભૂમિમાં બાળ્યો મહાદેવ કુડા કામને;
 તે ભૂમિનો પુત્ર આજ નરમદ નાશી ગયો,
 ઉદાસી બનીને ધિકારતી નીજ ધામને. ૧૮૫
 જે ભૂમિએ જન્મ આપ્યો હતો બલો કોહી નૂર,
 તેણે વળી આપ્યો હતો નરમદ નામને;
 ખેડ મણી થકી બાગ્યશાળી આર્ય ભૂમિ હતી,
 વખાણતી હતી તારે દેવ તણા કામને;
 ખેડ મણી નાશી ગયા આર્ય ભૂમિ દુઃખી કરી,
 સાથે વળી લેતા ગયા આર્યતણા દામને;
 જેવી બાગ્યશાળી હતી તેવી દુઃખ વાળી થઈ,
 ધિકારતી ભૂમિ ઉદાસીથી દુઃખી ધામને. ૧૮૬

છપ્પઝંડ.

મરણ નહીં મૂંકનાર, સાત પાતાળે પેસો;
 મરણ નહીં મૂંકનાર, દેવ ડેરામાં ખેસો;
 મરણ નહીં મૂંકનાર, દાદ કરવાથી ઝાઝી;
 મરણ નહીં મૂંકનાર, કાળછે જીવનો પાછો;

જન મરણ કદી નવ મૂકશે, આર્થ જનો મન જાણજો;
કવિ નર્મદ એમ ગયો હશે, દીલાસો મન આણજો. ૧૮૭

તોટક છંદ.

જ્યમ ચંદ્ર ચક્રે તણી પ્રિતડી,
જ્યમ તાંડુલ દાળ તણી ખિચડી;
જ્યમ કાચ કુળા ધકી ખુશ થતો,
ત્યમ નર્મદ ગુર્જર મિત્ર હતો. ૧૮૮

જ્યમ વાયુ વિના ગબરાટ વેગે,
ત્યમ શોક ધણો જન દેહ વેગે;
કવિ નર્મદ નાથ થયો હરિરે,
ક્યમ નર્મદ ઘાત કુડી કરિરે. ૧૮૯

અમ શૌર્ય ગયું કવિરાજ વિના,
અમ શાંતિ ગઈ કવિરાજ વિના;
અમ આતુર સૌ મળવા કબિને,
અમ દર્શન બાકિ રહ્યાં રવિને. ૧૯૦

અમ તૂર ગયું દિલમીરિ થકી,
અમ શૌર્ય વદ્યો દિલમીરિ થકી;
અમ પ્રાણ વિના જીવતા ન ગણ્યો,
સહુ નર્મદ નર્મદ મુખ બણ્યો. ૧૯૧

ખરે લોક ગયા મણિ આર્થ તણા,
મણિ કેમ ગણામ ગયેલ ધણા;
અતિ હર્ષ થકી કવિ નર્મ રહ્યો,
નિજ ગુર્જર જ્વાલ શું પ્યાર ધર્યો. ૧૯૨

પણ કેમ જતાં કહ્યું ના જરિયે,
કવિરાજ હવે અમ શું કરિયે;
વિનયે બરપૂર શુરો કવિ તે,

ઉદ્યાયણ પર્વતનો રવિ તે, ૧૬૩

જ્યમ અસ્ત થયો સવિતા તું અરે,

જ્યમ આજ પ્રભાત અરે ન કરે;

શુભ કાવ્ય સુદાયક લાલક તે,

કવિરાજ કવીશ્વર વાયકતે. ૧૬૪

મનહર,

રાણી બાગ તણાં પ્રાણી મૂરછા ખાઈ પડ્યાંછે,

નરમદ ગયો માટે દીલગીર ખૂબ છે;

દરીઓ પોકાર પાડે નરમદને ખોલાવે,

શોકનાં નિશાન ઘણાં આજ આંખેહૂમ છે;

સુધારાના સૈન્ય તણાં સેનાપતિ ગયો તૈથી,

ઉઘાડુંજ આર્ય લોક તાણું કમી નરેછે;

સુરત કહેછે મારો શણમાર નાશી ગયો,

સુંબઈ કહેછે મારે શોક ભરપૂર છે. ૧૬૫

શાફૂલ વિકીડિત.

ઓ દેવા અમ આર્ય પુત્ર સહુને, શૌર્યાદિ આપો ગુણો,

આપો આર્ય કવિ હિતાર્ય મમતો, આ દક્ષ દેવા સુણો,

લક્ષ્મિ આર્ય ભુમિ તણી રત્નજવા, આજે પ્રદેશે ગઈ,

માડી આર્ય ભુમીતણી જગતમાં, રે આ દક્ષા જો થઈ, ૧૬૬

ભારે રાવણ કુડકર્મ કરતો, વિષયું થયા રહાય ત્યાં,

માટે આજ દયાળ ભૂધર બન્યાં વહારે પધારો અહાં;

મારો રોચ્છ કુડા કુ વે'મ સરવે, આર્યો સુખી થાવ જો,

જે જે સરવે વદે ઉન્નતથી, થતુ ફરે જાવ જો. ૧૬૭

મનહર,

વૃક્ષ તણાં ડાળ જુઓ આજ નીચાં ઘણાં વળી,

આર્ય ભૂમિને પુછેછે નરમદ ક્યાં હશે!

વાયુ તણી મદદથી ડાળાં ધણી બૂમો પાડે,
જાણે કુંભકર્ણ જેવા નિદ્રા થકી જાગશે;
આર્ય ભૂમિ ઉત્તર ન આપે એક તારે ડાળાં,
દીલગીર થાયછે જે આપણું એ શું થશે!
આર્ય ભૂમિના પ્રતાપે આપણો ટેકોજે થડ,
ઉભાછે તે ઝટ હવે હાય પડી ભાગશે.

૧૯૮

ઇંદ્રવિજય.

કાળ દયાળ જરાય નથી કુખદાયક તે વળિ મારણ પાપી;
એજ જન્મે ભુમિ આર્ય તણાં હણિયાં ન દયા ધરી આયુષ કાપી;
નર્મદને હરવાથી અરે દિલગીર થયાં જન આર્ય વિલાપી;
કાળશું નર્મદ છોડી દિધો નહોં, માફી ન એટલીતે ક્યમ આપી. ૧૯૯

શ્રગ્વિણીઠંદ.

હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! હાય તે શું કર્યું,
કાળનું ચક્ર શું નર્મ માથે ધર્યું;
વીરને ધીરને શરને શું હણ્યો,
ધર્મ તે કર્મ એ મધ્ય તે શું ગણ્યો. ૨૦૦
વાદળો કુખનાં જો ચઢી આવીયાં,
ચક્ષુજો અમુને હે પ્રભુ! લાવીયાં;
કુખનાં મૂળ શું હે પ્રભુ! વાવીયાં,
વાક્ય આ વિનતીનાં શું નહૈ ભાવીયાં. ૨૦૧
શોકનાં કુંકુભી દશમાં વાગીયાં,
નિર્વૃત્તિમાં સુતેલાં જન્મે જાગીયાં;
સાંભળી શોક કે ગાત જો ભાગીયાં,
ખાણ એ કાળ શુભ તણાં વાગીયાં. ૨૦૨
લાગીયાં તે અરે હાવ રૂઝાય નહૈ,
કુખ આ કેમજો આર્ય રે જોજ રહૈ;
હે પ્રભુ! શું દયા ધારીના તે જરી,

વાતઆ દુઃખના આર્ય બૂમાંભરી, ૨૮૩
 બીનતી, નહૈ મતી, જો તથાપી લખી,
 કોધને, કામને, મોહમાં આપખાં;
 તે કવી, તે રવી, અંતરે ધારણે,
 પેટલદે લખ્યું તે ન વિસારણે. ૨૦૪

મનહર.

ન્યાત જમવાને યેડી જુઓ આ આઘણુ તણી,
 ઉદાસી અધિક જુઓ ન્યાતમાં ભરેલ છે;
 નરમદ ગયે જોકે ચાર માસ વિતી ગયા,
 તોએ અભડાશે એવા શબ્દ ઉચરેલ છે;
 શોક હજી છોડે નહીં, ઉદાસી અધિક રાખી,
 આસન કર્યાં જો પાસે ગુંદકીન્દ્ર રેલ છે;
 આવી શોકવાળી ન્યાત ખરે મૈતો આજ દીઠી,
 ઉદાસી વાસીને રાખી એજ ખરો ખેલ છે. ૨૦૫

મહિદીપ છંદ.

નર્મ કવિ આર્ય રવી અરુન થયો આજે,
 વિરહ કરે કલહ વળી દુખદ કામ કાળે;
 કિતિ ધણી નર્મ તણી કૃત દેખ સાજી,
 પુરૂષ એ મહાન જવાથી ન કોઈ રાજી. ૨૦૬
 નર્મ કવિ કુશળ વળી વાદને વિવાદે,
 યોડું લખ્યું આર્ય જનો માનશેજ નદે;
 સ્વજન મિત્ર નર્મ ધરી આજ નિજ પાદે,
 વિરહ બધા સર્વ લખી પ્રીય પેટલાદે. ૨૦૭

સોહરો.

પૂરાં ત્રેપન વર્ષને, માસ પાંચ દીત ખાસ;

એવું આયુષ ભાગવી, નર્મ તન્યો સંસાર, ૨૦૮
વીર પુરુષો ન જીવે ધણું, જીવે અતિ ન મતિ માન,
હુઆ કાયર બાવજા, જીવે, ન જાતાં જન. ૨૦૯

સ્વર્ગરાવૃત્ત.

આર્યો આજે તમે સૌ, નરમદ ગમનેરે ધણાજી ઉદાસી,
તેથી બાલું હું આજે, વિરહતણી બથા શ્યામ સામો તપાસી;
વાણી આરી તમારી, કવિજન વિરહે આજ થે ઘોષ ભારે,
વિદ્યાવંતો બણેજા, નરમદ ગુણને કાર્ય ખેડા વિચારે. ૨૧૦
આર્યો મોટા મહાનો, જગત તજી ગયારે રહ્યા બાકી થોડા,
તેથી આજે સ્વદેશે, નિરધન જન કે થે ફરે કેક ગાંડા;
કાર્યો ભારે કરીને, કવિ નરમદ જો આજ સ્વર્ગે ગયોછે.
દુઃખીએ દેશ બઝતો, જગત સુનું પડ્યું રંગ કાળે પડ્યોછે. ૨૧૧
રંગી જંગી ઉમંગી, કવિ નરમદ તે આજ સ્વર્ગે સિધાબો,
કાળેરે ને દયાળે, કવિ નરમદને શાંતિથી જો બીનાબો;
ન્યાતે જાતે સ્વદેશે, અધિક દીલગીરી થે કવિરાજ નાશે,
શાશે આશે હવેસૌ, કવિ નરમદને, આ લખ્યું આર્ય દાસે. ૨૧૨

દોહરો.

આર્ય વીર શૌર્યાદિથી, કરો દેશ ઉપકાર;
નહીતો જન્મ વૃથા જશે, સત્ય કહું નરનાર. ૨૧૩

મનહર.

બરસાદ ગાજી રહ્યો ગર્જનાઓ ભારે કરી,
તોયે નરમદ બાલે ન એવા કઠોર છે;
આર્ય ભૂમિ ધ્રુજ રહી ગરબડ યર્ષાણી,
કડાકા ધઢાકા યાવ જો શાર બકોર છે;
નરમદ ચંદ્રજીને દીઠો નહી તેથી ઘેલો,
આમ તેમ અકુળાતો જો પેસો અકોર છે;

ઉકલાટ અતિ વધ્યો જતી રહી શાંતિ સદ્ય,
 અંધારું અધીક તથા ધન ધમધારે છે. ૨૧૪
 અરે કાળ કેમ આજ નાસતો ફરેછે અહ્યા,
 હું જાણું છું નરમદનો તું ચોરનાર છે;
 મારી આર્ય ભુમિના તું મોટા મણી ખાઈ ગયો,
 પણ પ્રભુ તને હવે સગ કરનાર છે;
 જરા સમજીને કાળ નરમદ પાછો આપ,
 નહીં આપુ તો તારું સત્સનાથ જનાર છે;
 તારાથી હું બીતો નથી મરવું છે એકવાર,
 મારી પાસે જીત બારે અને છેલ્લી હાર છે. ૨૧૫

દોહરા.

૧મોટા દીલ વાળો કવિ, રવિ થયો તે અસ્ત;
 તોવ્ર જુદ્ધિનો જન ગયો, ગયો કવિનો હરત. ૨૧૬
 લાજ જરા રાખી નહિ, કરવા મોટાં કાર્ય;
 લઢવધ્ધા શુરવીર તે, શાણો સાચો આર્ય. ૨૧૭
 ગોઠવીને પગ મૂકતો, ચુકતો તે ન લગાર;
 કદમ પ્રતીણ ધણો હતો, જાણે છે નરનાર. ૨૧૮
 લતવાળો કવિતા તણી, રચાયાં બારે કાવ્ય;
 દાન કર્યા દેવાંચીઅ, બીધો કીર્તિ લાખ. ૨૧૯
 સર્વ સાર સમજી હતો, ગર્વ ધર્યો ન લગાર;
 જ્ઞાઅ તણો વિદ્યાર્થિ તે, તજી ગયો સંસાર. ૨૨૦

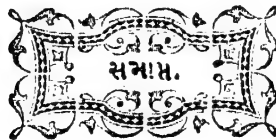
૧(દોહરો.)—મિત્ર ધૈર્ય દાતાર તે, માટે તેને માન;
 એવા મિત્રો આપણે, સંકટ સમયે જન. ૧

દોહરો.

દક્ષિણ દિશામાં જતાં, આવે મુંબઈ શહેર;
 વેદ શોધ કરતો ત્યાં, નરમદ લેતો લહેર. ૨૨૧
 કામાદિ ૫૬ રિપુને, કમજ કર્યા કુલ બાણ;
 ફી વાતો નર્મદ તણી, વર્ણવું કરવા જાણ. ૨૨૨
 ફાંકા દીલમાં નહિ ધરી, કરતાં સારાં કાર્ય;
 કર્મ કર્યા તનમન ધને, ખુશી રાખ્યા આર્ય. ૨૨૩
 રમ્ને જાતાં જો મજો, બાળ વૃદ્ધ યુવાન;
 મૂંઝાકાતમાં વાર નહિ. અંતર નહિ અભિમાન. ૨૨૪
 લક્ષ્ય ધર્યું શુભ કાળમાં, આર્યવીર શુરવીર;
 ફાંખ ચક્રનો ધારતો, કૃષ્ણ સમો ભડવીર. ૨૨૫
 કસરત કલમ તણી કરી, પીલ્યા કાગળ દંડ;
 રજનિ દિવસ મંજ્યો રહ્યો, ચઢાવીયો જય ત્રંડ. ૨૨૬

ગીતિ.

નરમદ વિરહ હું લખીને, બંધ કરુંધું હવે કલમ મારી,
 લખવું યોગ્ય જણાયું, કારણ કવિ તે અધિક ઉપકારી. ૨૨૭
 એવા કવિજન વધજો, વધજો પુરુષો મહા ન મુજ દેશે;
 કાશીશંકર વિનતી, આર્ય હૃદયમાં કરી વાસ રેશે. ૨૨૮

આશ્રય પત્રિકા.

ઉદારનાં ત્રણ કામ.

આપે—અપાવે (કે) બતાવે.

કૃપણનાં ત્રણ કામ.

લે—લેવડાવે (કે) લુટાવે,

જે ગામના જે સાહેબે વધારે પ્રત રાખેલી છે તેઓનાં નામ તે ગામમાં પહેલાં લખવામાં આવેલ છે. ઘણા વર-સાદને લીધે પુસ્તક છપાવતાં વાર લાગી છે તે આશ્રય આપનાર ક્ષમા કરશે.

પડોદરા.

દિવાન બહાદુર મણીભાઈ જયભાઈ.

રાવસાહેબ હરગોવીંદાસ દ્વારકાંદસ.

રા. રા. કીલાભાઈ ફુલબરાંમ દલાલ.

રા. રા. ઈચ્છાલાલ પરમાનંદ દાસ મુનશી.

રા. રા. મગનલાલ હરગોવીંદાસ.

રા. મહેતા. બટુકચકરે ગીરધરલાલ.

રા. રા. આપરાવ હીરાલાલ.

સૈયદ બદ્રુદ્દીન સદ્રુદ્દીન.

પ્રિય મિત્ર જગુભાઈ હીરાલાલ.

પ્રિય મિત્ર રતીલાલ મટુભાઈ.

રા. રા. મોતીલાલ ગીરધર.

રા. રા. મજમુંદાર મોતીલાલ માણેકલાલ.

પ્રિય મિત્ર બહેચરભાઈ કલ્યાણરાય મારફત.

રા. રા. ચીમનરાવ બળવંતરાવ.

રા. દેસાઈ. ખંડુભાઈ દાજીભાઈ.

રા. શાહ. રેવાંદાસ ગરમડાસ.

રા. પટવા. ગીરધર દામોદરદાસ.

રા. મહેતા ચંદુલાલ માધુભાઈ.

રા. મજમુંદાર બાપુભાઈ દાજીભાઈ.

રા. પંચા. ધનશ્યામ હરિકાણ.

- રા. હાકોર. નરહરી માધવરાવ.
 રા. દેસાઈ રામજાલ હીરાલાલ.
 રા. પારેખ હરીલાલ મોહનલાલ.
 રા. દેસાઈ મણિલાલ હીરાલાલ.
 રા. પારેખ હરિલાલ હીમતજાલ,
 વકીલના. ખરસેદજી ક્રામજી.
 રા. દલાલ. ચુનીલાલ પ્રભુલાલ.
 થાના વાળા માણેકજી ખરસેદજી.
 રા. મોગલ વીક્રમ બજવેત.
 રા. દેસાઈ ગુલામબાઈ બાપુબાઈ.
 રા. શાહ ગોપાળદાસ જમનાદાસ,
 રા. ભટ્ટ કીરંપાશંકર ઉમીયાશંકર.
 એજીનીયર અલીદલખાન હસકુઅલી,
 રા. પારેખ. પ્રાણવલ્લભ માણેકજાલ.
 પ્રિય મિત્ર. મોતીબાઈ બીખાબાઈ મા.
 રા. પટેલ ઈશ્વરબાઈ હથીબાઈ.
 રા. પટેલ. શીવાબાઈ ભુખણબાઈ.
 રા. દેસાઈ. મોતીલાલ ગોપાળજાલ.
 રા. રા. મૂળશંકર રેવાશંકર.
 રા. ત્રીવેદી. છગનજાલ મંગનલાલ.
 વીરસદ.
 રા. પટેલ શંકરબાઈ લલ્લુબાઈ.
 સુરત.
 રા. રા. નગીનદાસ નરોત્તમદાસ ખાંડવાળા.
 રા. રા. હરગોનીદાસ નરોત્તમદાસ.
 ભરૂચ.
 રા. રા. ગણપતરામ જીબાઈ.
 અંકલેશ્વર.
 રા. રા. મોતીલાલ પ્રેમાનંદ.
 જંબુસર.
 રા. રા. કલ્પવલ્લભ મોતીલાલ.
 ભાદરવા.
 પંચાંગગણવનકાશીરામ. મુનસફસંસ્થાભાદરવા.

પલસાણા.

૨૧. દેસાઈ જીણાભાઈ અમંતરાવ.
 ૨૧. દેસાઈ અડેરાવ દોલતરાવ.
 ૨૧. દેસાઈ હરરાય ગોપાળરાય.
 ૨૧. દેસાઈ રણછોડજી રઘનાથજીભાઈ.
 ૨૧. દેસાઈ. રણછોડજી ખુશાલભાઈ.
 ૨૧. દેસાઈ. પ્રાગજીભાઈ ભીમભાઈ.
 ૨૧. દેસાઈ. ગોપાળજી વસંતજી.
 ૨૧. દેસાઈ. ભીમભાઈ કલ્યાણજી.

વાંકોનેર.

- ૨૧ શેઠ લક્ષ્મીચંદ વિ. ચતુર.
 પ્રિયમિત્ર ભાઈશંકર પ્રાગજી પંચોળી. વિદ્યાવિલાસનાએડીટર
 ૨૧. દવે. માવજી ત્રીકમજી.
 ૨૧. રાવળ અંદરજી શંકરજી.
 ૨૧. ૨૧. લક્ષ્મીચંદ હીરાચંદ.

પાટણ.

- પ્રિય મિત્ર દશરથલાલ ગંગારામ બાસ.
 ૨૧. ૨૧. શ્યામલાલ હીરાલાલ, હે. મા. પાટણલ એ. વી. રૂ.
 ૨૧. ભટ. કાળીદાસ ગવરીશંકર.
 ૨૧. ત્રિવેદી રતનલાલ માણિકલાલ.
 ૨૧. નટવરલાલ સાળંગરામ હોરા.
 ૨૧. ડાહ્યાચંદ નાગરચંદ નગરશેઠ.
 ૨૧. વિઠ્ઠલ હરગોવીંદ કુંસારા.
 ૨૧. વ્યંકટરાવ નાનાસાહેબ.
 ૨૧. મથુરાલાલ માણિકલાલ અધ્યાર.
 ૨૧. કુંજલાલ ફુલભજી વહીયા.

નડીયાદ.

૨૧. સોરાબજી હોર્મદજી ભાઈ વાળા.
 ૨૧. પંચા. મંગળશંકર હીરાશંકર.
 ૨૧. ૨૧. દલસુખ પરજુદાસ.
 ૨૧. ૨૧. ગુણવંતરાય માણિકલાલ.

મહુવા.

- મજામુંદાર હીરાલાલ જેઠાલાલ.

ખંખાયત.

રા. રા. દોલતરાય કરણશંકર.

રા. રા. હગનભાઈ ગુલામરાય.

રા. રા. નટુરલાલ છોટલાલ.

રા. રા. ગણુપતભાઈ મોતીભાઈ.

કૃપડવણ્ણ.

રા. ભટ હરિલાલ બાપુજી.

રા. ત્રિવેદી દોલતરામ રણછોડભાઈ.

ઉમરેઠ.

રા. રા. કાળીદાસ મયારામ.

રા. ભટ રામકૃષ્ણ દ્વારકાદાસ.

કડી.

ખાનસાહિબ કાજી અબ્દુલરહીમાન નાયબસુભા
પ્રાંત કડી.

દેસાઈ નગીનભાઈ સંતોકભાઈ. બી. એ.

શાપોર.

રા. પટેલ શંકરભાઈ તળશીદાસ.

ધાંગદ્રા.

મેહતા. અગુરેભાઈ જુઠાભાઈ વકીલ માગ

દેસાઈ કાળીદાસ હરજીવનદાસ વકીલ.

રા. ગાંધી અત્તભજ ગોવીંદજી.

રા. મેહતા. સુંદરદાસ વેણીદાસ.

રા. દેસાઈ જીવરાજ નથુ.

રા. રા. મે. મહુકચંદ વિ. મનોરભાઈ. રે. ક. શી.

રા. શા નાનજી વેણીદાસ.

રા. રા. નાગજી ધ્યારામ ના. કો. કા.

વ્યાસ અમરતલાલ કેસવરાવ વકીલ.

રા. રા. કુંવરજી વરધમાન ને. ડા.

રા. રા. મે. ડામરભાઈ વિ. મનોરભાઈ.

રા. રા. મે. નથુભાઈ વિ. કુલશંકર.

કાલોજ.

રા. દેસાઈ હીરાલાલ નથુભાઈ.

૨૧. દેસાઈ જમનાદાસ વખતચંદ.
 ૨૧. દેસાઈ ભાળાભાઈ જયભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. ત્રીકમલાલ જીકીશનદાસ.
 ૨૧. ૨૧. દેસાઈ સારાભાઈ સંતોકરાય.
 ૨૧. દેસાઈ જફુરાય દોલતરાય.
 ૨૧. ૨૧. બાપાલાલ દામોદર.
 ૨૧. ૨૧. હરજીવન કુંબરજી.
 ૨૧. ૨૧. ખીમાશંકર રણછોડ.
 ૨૧. ૨૧. વરજલાલ ધનજીભાઈ.
 ૨૧. દેસાઈ અનંતરાય રામરાય.
 ૨૧. ૨૧. જયશંકર બાપાલાલ પો. માસ્તર.
 ૨૧. દેસાઈ ગીરધરલાલ નયુભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. નટવરરાય મુળરાય.
 ગમેધરા.

૨૧. દેસાઈ પુરુષોત્તમરાય કાણુરાય ગો. પો. ઐ. ઐ.

પેટલાદ.

પ્રિય મિત્રમંડળ,

- ભાઈ મોતીલાલ ગોકળદાસ.
 દેસાઈ અમરતલાલ જતનલાલ.
 દેસાઈ નટવરલાલ ડાહ્યાભાઈ.
 દેસાઈ જીગલભાઈ ગોવિંદરાય.
 દેસાઈ મગનભાઈ દોલતભાઈ.
 દેસાઈ ભગવાનલાલ બાપુલાલ.
 દેસાઈ દલસુખરાય નરસીલાલ.
 દેસાઈ ગંગાપ્રસાદ પ્રભુલાલ.
 દેસાઈ રતોલાલ મટુભાઈ.
 દેસાઈ જયુભાઈ હીરાલાલ.
 મજમુંદાર બાળાભાઈ બાપુભાઈ.
 મજમુંદાર મણિલાલ દોલતરાય.
 મહેતા બેહેચરભાઈ કલ્યાણરાય.
 મહેતા ગજનનઃ બેહેચરભાઈ.
 ભાની. કુંદનશંકર કાશીશંકર.
 ત્રિવેદી મુદરજી પરસોતમજી.

ભાઈ નર્મદાશંકર જેભાઈ.
 વકીલ નંદલાલ ગુલાબચંદ.
 ભાઈ નર્મદાશંકર મુળશંકર
 જ્ઞાની, નિર્મલશંકર કાશીશંકર.
 જસવંતરાય હરીલાલ.
 દેસાઈ વરજભાઈ માધુભાઈ.
 દેસાઈ રસીકલાલ મણિભાઈ.
 દેસાઈ મણીલાલ નરસીલાલ.

જનમંડળ.

૨૧. ૨૧. કેદારનાથ જગન્નાથ,
 પેટલાદ તાલુકાના મદદગાર મુનસફ
 ૨૧. ૨૧. છગનલાલ લલુભાઈ મજમુંદાર હેડમા-
 રતર પેટલાદ એ. વી. સ્કૂલ.
 ૨૧. ૨૧. દેસાઈ ગણપતભાઈ ગુલાબરાય.
 ૨૧. ૨૧. નારણભાઈ કેસવલાલ.
 ૨૧. પરી. ગોરધનભાઈ દામોદરદાસ ઠારવાળા.
 ૨૧. ૨૧. માધવલાલ છેટાલાલ.
 ૨૧. ૨૧. ચુનીલાલ ગીરધરલાલ.
 ૨૧. ૨૧. ભાઈલાલ ખી. શેઠ.
 ૨૧. ઉપાધ્યાય જટાશંકર જમનાશંકર.
 ૨૧. ૨૧. મંગળજી લલુભાઈ.
 ૨૧. પા. સોમાભાઈ કિશોરભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. માણિકલાલ હરિવલ્લભ.
 ૨૧. ૨૧. ચુનીલાલ ટુલચંદ.
 ૨૧. ૨૧. ભુરાભાઈ છગનલાલ.
 પ્રિયભાઈ જસવંતરાય વસંતરાય.
 ૨૧. ૨૧. ગીરજશંકર ગંગાશંકર.
 ૨૧. ૨૧. ગોવીંદરાય બાબાજી.
 ૨૧. ૨૧. ગોવીંદરાવ વિનાયકરાવ.
 ૨૧. ૨૧. ઋવેરીશંકર મયાશંકર.
 ૨૧. ૨૧. કાશીપ્રસાદ મુગટરાંમ ફે. સા.
 ૨૧. ૨૧. કેસવજીભાઈ બાળાશંકર.
 ૨૧. ૨૧. ચુનીલાલ મોતીલાલ.

- રા. રા. અમીત ચતુરભાઈ સાંમળભાઈ.
 રા. વૈદ વામનરાવ બળવંતરાવ.
 રા. વકીલ જ્ઞાભાઈ લાલાજી.
 રા. રા. નટવરજીવ રેવાકથ.
 રા. ઝીણાભાઈ ઉમગનલાલકિશોરભાઈસોજીત્રીયા.
 રા. વકીલ લલ્લુભાઈ ત્રિભોવનદાસ.
 રા. વકીલ પૂરપોત્તમભાઈ નારણદાસ.
 રા. શા. દામોદર જમનાદાસ.
 રા. વકીલ ગોપાળરાય પ્રાણજીવનદાસ.
 રા. શેઠ અંબાલાલ કસનદાસ.
 રા. રા. ભાઈચંદ નરોત્તમદાસ. શાહ.
 રા. પરી. ગોરધનદાસ વાહાલાભાઈ.
 રા. રા. દેસાઈ કૈનાયાજી મણિભાઈ.
 રા. શા. ગોરધનભાઈ કાશીદાસ.
 રા. રા. વકીલ શીવપ્રસાદ ગવરીનાથ.
 રા. પુરાણી મણિશંકર દામોદરજી.
 રા. રા. દેસાઈ નાનાભાઈ મુલચંદ.
 રા. રા. મહેતા દલસુખભાઈ કર્ણાશંકર.
 રા. તલાટી હરીજીવ બાબરભાઈ.
 રા. રા. શેઠ દ્વારકાંદાસ સદાવ્રતવાળા.
 રા. રા. બાલાજી બળદેવજી.
 રા. રા. દેસાઈ મોતીભાઈ રામરાય.
 રા. મજમુંદાર પરબુજીવ જશભાઈ.
 રા. રા. કૃણુરાય આણંદરાય.
 રા. રા. મોહોલલાલ ગોકુળદાસ.
 રા. મહેતા બળવંતરાય મોતીજીવ.
 ભાઈ વરજીવ હરીજીવ દેસાઈ.
 રા. રા. અનંતરાય લેહરશંકર.
 રા. રા. ગુલાબશંકર ગીરજશંકર ઝવેરો.
 રા. રા. લક્ષ્મણરાવ બળવંતરાવ.
 રા. રા. છોટાજીવ મહાસુખરાંમ.
 કાલુમીઆં નથતમીઆં.
 અપ્પાસગી હુસેન મીયાં.

- રા. રા. નર્મદાશંકર જોભાઈ માં
 રા. રા. વિદ્યારામ ગજાભાઈ.
 રા. રા. હિરાલાલ મુગળ,
 રા. રા. અંબાશંકર મનસુખરામ,
 રા. રા. જમનારામ લાભરામ. બા. મા.
 રા. રા. શેઠ શામળદાસ.
 રા. દેસાઈ. મગનલાલ પ્રભુલાલ.
 રા. દેસાઈ ભગુભાઈ જોષ્ઠાભાઈ.
 રા. ત્રિવેદી હીરાશંકર ગીરજાશંકર ઝવેરી.
 રા. વકીલ પ્રભુલાલ સર્પીદાસ.
 રા. મુનશી મનસુખભાઈ રાવજીભાઈ.

શીનોર.

- પ્રિય મિત્ર ભગુભાઈ બાપુભાઈ.
 પ્રિય મિત્ર બાળાભાઈ બાપુભાઈ.
 રા. રા. શીવશંકર દામોદરજી.
 રા. રા. ત્રીકમલાલ ભગવાન.
 રા. દેસાઈ કમ્બુરાય શંકરજી.
 રા. રા. મણીશંકર ભવાનીશંકર.
 રા. પરી. દીપરામ લાલભાઈ.
 રા. પરી. લલુભાઈ લાલભાઈ.

મુંમઈ

- પ્રિય મિત્ર મોહનલાલ કહાંનદાસ.
 પરી. લલુભાઈ નાનાભાઈ.
 રા. રા. છત્રીજીદાસ નગીનદાસ માં
 હિરમજીદજી ખરસેદજી માંકીદલાલ.
 શ્રી મુંમઈ મંજરેજી વાડીવાળાની કુંપતી. મા. મા.
 રા. રા. હરગોવીંદદાસ ખુશાલદાસ.
 રા. રા. ભાવનગરવાળા પરભાશંકર વેણીશંકર.
 રા. મહેતા તુળશીદાસ ત્રીકમદાસ.
 રા. રા. જમનાદાસ મૂળજીભાઈ.
 રા. રા. નાનાભાઈ વિશ્વનાથ.
 કવિ. બાલકરામ નંદરામ.
 રા. જાધીલાલ પીતાંબરદાસ ઓઠનીસ.

૨૧. ૨૧. અમરજીલાલ મગનલાલ.
 ૨૧. શ્રી હીરાલાલ નરોત્તમદાસ.
 ૨૧. ૨૧. રણછોડજી ધનજીભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. છોટાલાલ હરજીવનદાસ,
 ૨૧. ૨૧. ડાહ્યાભાઈ નાગરદાસ.
 ૨૧. બટ નારણ મહાશંકર ઉત્તરસંડાના.

અમદાવાદ.

કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ. સી. આઈ. ઈ.
 ૨૧. ૨૧. ઝવેરી શીવલાલ રતનલાલ.

૨૧. ૨૧. નેમચંદ લલુભાઈ.
 પ્રિય મિત્ર કુંદનશંકર કાશીશંકર.
 પટેલ, મંગળદાસ કાળીદાસ.

નડીયાદ.

૨૧. ૨૧. તાપીદાસ હરીકીશનદાસ દલાલ.
 ૨૧. ૨૧. લાલજી કાશીરામ.

પેટલાદ.

૨૧. ૨૧. જીગજીભાઈ કીલાભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. વિજયલાલ ગરબડદાસ.

